

પુષ્ટિમાર્ગીય ઉદ્બોધ.

(ભાગ ૧ લો.)

અથ શ્રીગોવર્દ્ધનવાસી સાખી સહિતની
ટીકા લખી છે.

(સાખી.)

અસો સાખી જ્યાં જાણ્યે જ્યાં અસે વજરાજ,
ગોરસે ખેચત હરિ મિલે એક પંચ દો કાજ. ૧

(સાખી.)

રાગનકો પતિ કાનરો ધરતીકો પતિ ઇદ્ર,
તારાનકો પતિ ચંદ્રમાં ગોપિન પતિ ગોવિંદ. ૨

(સાખી.)

અવની રવની શ્રીમધુપુરી શ્રીયમુને તાપર કેશ,
શ્રીગોવર્દ્ધન જાકો લાલ છે તાકો તિલક શ્રીવિક્રદેશ. ૩

(સાખી.)

શ્યામ વરણ શ્રીગિરિવરધરણ ગોપીજન ચિતચોર,
શ્રીવજરાજ કુંવર જ્યમે અસે સો નાગર નંદકિશોર. ૪

(साभी.)

अंक सप्त रस दृष्टि हे दरसन मन अलिवाप,
पूरण लोक मन्मथ रटन सो कुंजलवन युगवास.

५

(बाल.)

श्रीगोवर्द्धनवासी सांवरे दाव तुम गिन रली न गत्य हो,
श्रीवज्रराज लडेते दाडिने.

६

(साभी.)

अंक जेन हसिडे इहो तीडे वदन दिभाय,
नयनन आरति होय रही सो युग समान पक्ष गत्य.

७

(बाल.)

अंक चिते मुसिकायडे दाव सुंदर वदन दिभाय.
दोसन तक्षपे मीन न्यो दाव छिनु छिनु कल्प पिहाय हो.

८

(साभी.)

मुरली मधुर अज्जवही सप्त सुरन कलधोर,
चितमे यड धुनी सुनि रही सो नागर नंदकिशोर.

९

(बाल.)

सप्त स्वरन अंधानसां दाव मोहन वेणुं अज्जय,
मुरत सुहाय अंधके नेक मधुरे मधुरे गाय हो.

१०

(साभी.)

जोवन रस लरे जेनही गिरि चट्टि दीनी टेर,
धोरी धूमरि गांग अुवाध टूरत वदन जेदेर.

११

(बाल.)

रसिक रसीली जोवननी दाव गिरि चट्टि जैयां अुवाय,
गांग अुवाध धूमरि नेक उंची टेर सुनाय हो.

१२

(साणी.)

अंक सप्त रस दृष्टि हे दरसन मन अलिबाप,
पूरणु लोक मन्मथ रतन सो कुणलवन युगवास.

(यास.)

श्रीगोवर्द्धनवासी सांवरे लास तुम गिन रली न नय हो,
श्रीत्रगराज लडेते लाडिले.

(साणी.)

अंक जेत लसिके इहो तीके वदन दिभाय,
नयनत आरति होय रही सो युग समान पक्ष नय.

(यास.)

अंक चिते मुसिकायके लास सुंदर वदन दिभाय.
लोयन तक्षपे मीन न्यो लास छिनु छिनु इक्षु जिहाय हो.

(साणी.)

मुरली मधुर जगवली सप्त सुरत कुलधोर,
चितमे यक्ष धुनी बुलि रही सो नागर नंदकिशोर.

(यास.)

सप्त स्वरत अघानसो लास मोहन वेणुं जगय,
सुरत मुडाळी आंधके नेक मधुरे मधुरे गाय हो.

(साणी.)

जोयत रस लरे जेतली गिरि चढि दीनी टेर,
धोरी धूमरि गांग युवाध टेरत वदन जेकर.

(यास.)

रसिक रसीली जोयनी लास गिरि चढि जैयां युवाय,
गांग युवाध धूमरि नेक छंती टेर सुनाय हो.

६

(साभी.)

जल दिनते दृष्टे द्रगन अशुचि लयो संसार,
नींद न आवे रेन दिन सो लूकी आरअहार. १३

(यास.)

द्रष्टि परी जल दिवसते लास तपते अये न आन,
रजनी नींद न आवही मोहि भिसयो लोजन पान हो. १४

(साभी.)

दर्शनको अभियां तपे लास श्रवणु तपे निज जेन,
मिलवेकुं हियरा तपे ज्यमे अहुत प्रसन १५

(यास.)

दर्शनको नयना तपे लास अयन सुननको डान,
मिलवेकुं हियरा तपे मेरे ज्यके जवन प्राणु हो. १६

(साभी.)

यातक स्वाति विलास हे लोयन निमिष युगं नय,
दृष्टो द्रष्टिन याहसो सो सुंदर नटवरराय. १७

(यास.)

मन अलिखाणा होय रही लास लागत नयन निमेष,
अक टक हेभुं लावतो प्यारो नागर नटवर लेभ हो. १८

(साभी.)

निरभो वदन नयो शरद शशी मन अटयो याही ओर,
अमृत रसके पानको सो कुमुदिनी ओर अकार. १९

(यास.)

पूरणु शशी मुष्प हेभके लास यित योयो याही ओर
शुभ सुधारस पान हे लास सादर अहं अकार. २०

(साभी.)

तुल्य विवेक लक्षण तन्नें सज्जन कुटुंब संसार,
शोभित रवीसे द्वेषिष्ठं सो प्रीती अधिक अपार. २१

(चाल.)

लोकांशु कुव वेदकी लाव छांडयो सकव विवेक,
उभय कवी रवी न्येों अदे सो क्षण क्षण प्रीती विशेष हो. २२

(साभी.)

कौटिल्य काम अलिहारंहीं निरभत गजगति चाल,
मन्युवतीनके नेहके सो नयन कमल विशाल. २३

(चाल.)

मनमय कौटिल्य वारण्ये लाल निरभी उगमगी चाल,
युवती जन मन इंदना लाल अंशुन नयन विशाल. २४

(साभी.)

भार परिया यातकी रतत नलद न्येों नेह,
नागर नंद किशोर गिन कठिन धाम आर गेह. २५

(चाल.)

यह दृष्ट लागी लाडिले लाल नेसें यातक भार,
प्रेम नीर अरभाष्ये पिय नववन नंदकिशोर. २६

(साभी.)

सधन कुंज नित गिवस हीं यह सुभ अधिक अपार,
हम श्री वृंदावन वेली लछ तुम मधुप करौ गुंजर. २७

(चाल.)

कुंजलवन कीडा करौ लाल सुभनीधी भूतगोपाण,
हम श्री वृंदावन भावती तुम लोगी लभर लूपाण. २८

६३

(साभी.)

सदा सर्वदा युगनभे प्रभु राणा वरुण निवास,
हरिदास व्रज पाहुनो सो दास यतुर्भुज पास. २६

(यास.)

युग युग अविग्रह राभिये दास यह सुभ शैव निवास,
श्रीगोवर्द्धनधर रुपे पविहारी यतुर्भुजदास. ३०

(साभी.)

यह मेरी अलिवापु हें पूरे श्रीनंदकुमार,
अभिपर त्रोटिक वारुणें सो तन मन प्राणु आधार. ३१

(साभी.)

कहा कहु रसना अक हें लक्ष न लक्ष डिरोर,
कसे करिके वरन हों सो दास सदा कर जेड. ३२

(साभी.)

अपतो अथ अकुसात हें दरसन देहो पिय मोहि,
जेयो डारी प्रेमडी सो तणहीं भिजनो होय. ३३

(साभी.)

पंडरपुर हरि राजहो अचन श्रीवल्लभ हाथ,
श्रीगोकुलमे प्रकट लये नाम श्रीविठ्ठलनाथ. ३४

(साभी.)

शिर टोपी कटि डाछनी अंग अपिर कटि हाथ,
यह आनक मेरे मन असो सदा श्री विठ्ठलनाथ. ३५

(साभी.)

ध्यान श्रीविठ्ठलनाथको सदा रहो मम चित्त,
हाडे राजत छटपे सो लेटत अपने भीत. ३६

संपूर्ण.

ચલો સખી જહાં જાઘ્યે જહાં અસે વજરાજ,
ગોરસ જેચત હરિ મિલે એક પંથ દો કાજ.

અર્થ:—એક વજરાજત બીજા વજરાજતો પ્રતિ કહે છે જે આપણને ગોરસ વેચવા જવું છે માટે ત્યાં વજરાજ રાજ એવા પ્રભુ વસે છે ત્યાં જાયે તો ગોરસ પણ વેચાશે અને પ્રભુ પણ મળશે. પંથ તો એકજ થાશે અને કાર્ય જે થાશે. શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રકટ કરેલા લક્ષ્મીવર્ણની ગ્રંથમાં પ્રભુની સેવા જે પ્રકારથી કરવાની આજ્ઞા આપશ્રીએ કરી છે. તેમાં પહેલી અવ્યાવૃત્ત પક્ષની સેવા તે ઉત્તમ પ્રકારની. તે તો કોઈ વિસ્વાથીજ બની શકે અને બીજી વ્યાવૃત્તિયુક્ત તે પણ કેવી રીતે કે વ્યાવૃત્તિ કરતાં પણ ચિત્ત પ્રભુમાં રહ્યું આવે તેવા પ્રકારની વ્યાવૃત્તિ કરવી. તો ગોપીજનોની એ રીતી પ્રથમથી છે જે ગોરસ વેચવાની વ્યાવૃત્તિ કરતાં પણ ચિત્ત પ્રભુમાંજ રહ્યું આવતું તેથી કહ્યું જે વજરાજ રાજ એવા પ્રભુ વસે છે ત્યાં ગોરસ વેચવા જાયે તો સેવાની રીતી અને પ્રભુને વિષે પ્રીતી ગોપીજનોનીજ આ પુષ્ટિલક્ષિ માંગને વિષે શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રકટ કરી છે તે વિષે કહેવ છે કે (સેવા રીતી પ્રીતી વજરાજની જનહિત જગ પ્રકટાર્થ) ગોપીજનો વ્યાવૃત્તિ કરતાં પણ ચિત્ત પ્રભુમાં રહ્યું આવતું તેનો પુરાવો ઉપલી સાખીમાં છે તે ઉપરથી શરણસ્થ જીવોએ પણ પ્રભુમાં ચિત્ત રહ્યું આવે તેવા પ્રકારની વ્યાવૃત્તિ કરવી.

(સાખી.)

રાગનકો પતિ કાનરો ધરતીકો પતિ હંદ્ર,
તારાનકો પતિ ચંદ્રમા ગોપીપતિ ગોવિંદ.

અર્થ:—અધા મલીને રાગ છે છે. અકુકા રાગની પાંચ પાંચ રાગણીઓ, આઠ આઠ પુત્રો, આઠ આઠ પુત્ર વધુઓ એ રીતે રાગનો

પરિવાર છે. તેમાં કાનરો રાગ શ્રી સ્વામીનીજીને બહુ પ્રિય છે. તેમના મુખથી ગવાયેલ છે તેથી અને એકાનરા રાગમાંથી વાગેશ્વરી, સયાનો, રાયસો, નાયકી, અડાણો, સૂહો, દરબારી ઘોશી એ બધા રાગોની ઉત્પત્તિ થઈ છે તેથી કાનરા રાગને રાગોનો પતિ કહ્યો. વળી બીજા પણુ એ અર્થ થાય છે જે તમામ રાગોની ઉત્પત્તિ પ્રભુથી થઈ છે અને કાનર એવું પ્રભુનું નામ છે તેથી પોતેજ એ રાગોના પતી છે એવું પણ સૂચન થાય છે. ધરતીનો પતિ ઇંદ્ર કહ્યો કારણ કે જળ વૃષ્ટિ કરીને પૃથ્વીને રસવાળી કરે છે, તેથી ઇંદ્રને ધરતીનો પતી કહ્યો અને આકાશમાં તારાગણ છે તેનો પતિ ચંદ્રમા છે અને ગોપીજનનાં પતિ ગોવિંદ છે.

(સાખી.)

અવની રવની શ્રીમધુપુરી શ્રી યમુનેતાપર કેશ,
શ્રીગોવર્ધન જાકો ભાલ હે, તાકો તિલક શ્રીવિક્રમેશ. ૩

અર્થ:—પૃથ્વી માથે અમુરોનો ભાર વણો થયો તે ત્યારે પૃથ્વી સહી ન શકી ત્યારે ગાયનું સ્વરૂપ ધારણ કરી પૃથ્વી દેવતાઓ પાસે જઈ એણે પોતાના દુઃખનો પોકાર કર્યો ત્યારે દેવતાઓએ કહ્યું જે એ તારું દુઃખ પ્રભુ વિના શ્રદ્ધથી દુર નહિ થઈ શકે ત્યારે પૃથ્વી દેવતાઓને સાથે લઈ ક્ષીર સાગરને કાંડે જઈ પ્રભુની આગળ પોતાનું દુઃખ વિદિત કરી તેમાંથી રક્ષણ કરવા વીનતી કરી ત્યારે વ્યુહાત્મક પ્રભુએ આકાશવાણી દ્વારા આજ્ઞા કરી કે અમે અવતાર ધારણ કરી તારા એ દુઃખને દૂર કરશું. તે આજ્ઞાને અનુસાર વ્યુહાત્મક પ્રભુ મથુરામાં વસુદેવ દેવકીને ત્યાં કારાગ્રહમાં પ્રકટ થયા તેથી મથુરા કેતાં મધુપુરીની ભૂમી રમણીક કહી તેમજ એ વ્રજભૂમિ સ્વરૂપાત્મક પણ છે. શ્રીયમુનાજીને એ સ્વરૂપાત્મક વ્રજભૂમિના કેશની ઉપમા આપી છે અને ગોવર્ધન પર્વત કહેતાં શ્રીગિરિરાજીને એ સ્વરૂપાત્મક

વ્રજ ભૂમિના ભાવની ઉપમા આપી છે તો ભાવ સૂતું ન હોવું જોઈએ. ભાવ માથે તિલક જોઈએ તો એ સ્વરૂપાત્મક વ્રજભૂમિના તિલકની ઉપમા શ્રીવિકૃતનાથજી કેતાં શ્રીગુસાંધજીને આપી છે ધારણ કે વ્રજભૂમિ શ્રીગિરિરાજજી શ્રીયમુનાજી એ બધાના સ્વરૂપને એમણે જણાવ્યાં ત્યારેજ આપણે જાણી શક્યા. નહિ તો ક્યાંથી જાણત? તેથી શ્રીગુસાંધજીને એ સ્વરૂપાત્મક વ્રજભૂમિના તિલકની ઉપમા આપી છે. ખીજો અર્થ એ છે જે શ્રીગુસાંધજી સાક્ષાત્ પુણ્ય પુરુષોત્તમ હોવાથી એ સ્વરૂપાત્મક વ્રજભૂમિમા તિલકરૂપ આપજ છે માટે એમને તિલકની ઉપમા આપી છે તે યુક્ત છે.

(સાખી.)

શ્યામવરણ શ્રીગિરિવરંધરણ ગોપીજન ચિતચોર,
શ્રીવ્રજરાજ કુંવરજ્યમે' બસે સો નાગર નંદકિશોર. ૪

અર્થ:—ગીરી કેતાં પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ એવા, શ્રીગોવર્ધન પર્વત ધારણ કરવાવાળા હે શ્રીનાથજી આપનું શ્રીઅંગ શામળું છે અને આપ શ્રીગોપીજનના ચિત્તને ચોરવાવાળા છો અને વ્રજના રાજા એવા નંદરાયના કુંવર છો, ને નાગર છો તેમ નંદકિશોર છો તે મારા હૃદયમાં વસો એમ આ કીર્તનનું ગાન કરનાર અષ્ટ સખામાં ચતુર્ભુજદાસજી છે તેઓ કહે છે,

(સાખી.)

બંક સખ રસ દષ્ટિ હે દરસન મન અલિકાખ,
પૂરણ લોક મનમથરટન સો કુંજ ભવન યુગ વાસ, ૫

આ સાખી શ્રીગોવર્ધનવાસીના સાખી સિવાય બાર ચરણ છે. તેનાં સૂચનને માટે કરેલી છે તે એવી રીતે કે એ સાખીમાં પ્રથમ શબ્દ (બંક) છે તેણે કરીને શ્રીગોવર્ધન વાસીના પ્રથમ ચરણ (બંક

ચિતે મુસિકાયકે લાલ સુંદર વદન દિખાય) એનું સૂચન કરેલું છે. ખીન્ને શબ્દ (સપ્ત) છે. તેણે કરીને ખીન્ન ચરણ (સપ્ત સ્વરન અંધાનસો લાલ) એનું સૂચન કર્યું છે. ત્રીજો શબ્દ (રસ) છે. તેણે કરીને ત્રીજા ચરણ (રસીક રસીલી ખોલની લાલ) એનું સૂચન કર્યું છે. ચોથો શબ્દ (દષ્ટી) છે. તેણે કરીને ચોથા ચરણ (દષ્ટિ પરી જ્ઞ દિવસે તે લાલ) એનું સૂચન કર્યું છે. પાંચમો શબ્દ (દર્શન) છે. તેણે કરીને પાંચમા ચરણ (દર્શન કો નયના તપે લાલ) એનું સૂચન કર્યું છે. છઠો શબ્દ (મન અલિલાખ) છે. તેણે કરીને છઠા ચરણ (મન અલિલાખા હોય રહી) એનું સૂચન કર્યું છે. સાતમો શબ્દ (પુરણ) છે. તેણે કરીને સાતમા ચરણ (પૂરણ શર્મા મુખ દેખકે લાલ) એનું સૂચન કર્યું છે. આઠમો શબ્દ (લોક) છે તેણે કરીને આઠમા ચરણ (લોક લાજ કુલ વેદકી લાલ) એનું સૂચન કર્યું છે. નવમો શબ્દ (મન્મથ) છે. તેણે કરીને નવમા ચરણ મનમથ કોટિક વારણે લાલ એનું સૂચન કર્યું છે. દશમો શબ્દ (રટન) છે. તેણે કરીને દશમા ચરણ (યહ રટ લાગી લાડિકે લાલ) એનું સૂચન કર્યું છે. અગ્યારમો શબ્દ (કુંજ લવન) છે તેણે કરીને અગ્યારમા ચરણ (કુંજ લવન કીડા કરો લાલ) એનું સૂચન કર્યું છે. બારમો શબ્દ (યુગ) છે. તેણે કરીને બારમા ચરણ (યુગયુગ અવિચલ રાખીયે લાલ) એનું સૂચન કર્યું છે. એવી રીતે આ સાખી શ્રીગોવર્ધન વાસીતાં બારે ચરણનાં સૂચનને અર્થે કરેલી છે છતાં તેમાં અર્થ પણ મમાયસો છે. તે અર્થ—હે પ્રભુ આપની દષ્ટિ વાંકી સાત પ્રકારના રસથી ભરેલી છે એવા શ્રીનાથજી આપના દર્શનની મનમાં ઘણી અલિલાખા છે અને પુણ્ય કેતાં બધા મળીને ૧૪ લોક છે. સાત ઉર્ધ્વ લોક, સાત અધો લોકની આપ મન્મથ કેતાં અલૌકિક કામદેવ રૂપ છો, તેથી રટન કરવા યોગ્ય છો અને યુગ કેતાં યુગલ સ્વરૂપ સ્વામિનીજી સાહેબ આપનું વસણ કુંજલવનને વિષે છે.

(ચાલ.)

શ્રીગોવર્ધન વાસી સાંવરેલાક તુમ ઘિન રહ્યો ન જન્ય હો,
શ્રીવજ્રરાજ લહેતે લાડિલે.

અર્થ:—આ શ્રીગોવર્ધનવાસી અંબ સખામાં ચતુર્ભુજદાસની ગાયેલી છે. તેઓ કહે છે જે હે શ્રી ગિરિગોવર્ધનને વિષે વસવાવાળા સાંવરા એવા શ્રીનાથજી અથવા વ્રજના રાજા એવા નંદરાયજીએ લાડ લડાયલા એવા પ્રભુ તમારા વિના હવે મારાથી નથી રહેવાતું.

આ ગોવર્ધનવાસી શ્રીનાથજી ન્યારે મથુરામાં સતધરામાં શ્રી ગુસાંધજીને ઘેર પધારી લગભગ પોણા ત્રણ માસ ત્યાં ઘિરાળ્યા. મહા વદ ૭ થી તે વૈશાખ સુખ ૧૪ સુધી ત્વસિંહ ચતુર્દશીને દિવસે પાછા શ્રીગિરિરાજ પધાર્યા છે. પણ ન્યારે પ્રભુ મથુરામાં ઘિરાળ્યા હતા ત્યારે શ્રી ગીરીરાજ હપર આપનાં વિરહમાં ચતુર્ભુજદાસજીએ ગાઈ છે.

(સાખી.)

બંક જેન હસિકે' કહો નીકેવદન દિખાય,
નયનન આરતી હોય રહી સો યુગ સમાન પદ જન્ય.

અર્થ:—ચતુર્ભુજ દાસજી કહે છે જે હે શ્રીનાથજી, તમારું મુખચંદ્ર સારી રીતે દેખાડીને હસિને વાંકા વચન કહો અને હે પ્રભુ આપના દર્શનને માટે નેત્રોની આરતી થઈ રહી છે. દર્શન વિનાની એક પદ જન્ય છે તે યુગ સમાન લાગે છે. આ સાખીમાં વાંકા વચન કહેવાની માગણી ચતુર્ભુજદાસજીએ શા માટે કરી છે કે વાંકા પાણું છે તે અતિ રસને વધારવાવાળું છે તે વિષે રાસ પંચાધ્યાયીમાં કહેલું છે કે:—

નાગર નગવર નંદ ચંદ હસે મંદ મંદ તમ,
એસે બાંકે જેન પ્રેમકે પરમ એન સખ. ૮૬

ઉજવલ રસકો યદ સ્વભાવ, ઝાંકી છપ્પી પાવે,
ઝાંક કહન અડ અહન ઝાંક અતિ રસ હી બહાવે. ૮૦

જેસે સુંદર નાયક રૂપ ગુણ રસિક મહા હે,
સખ ગુણ મિથ્યા હોય તેક જે ઝાંક ન ચાહે. ૮૧

રાસ પંચાધ્યાયીના ઉપર લખ્યા ત્રણ ચરણનો અર્થ:—હે
નાગર અને નગ કેતાં પર્વત કીયો કે શ્રી ગોવર્ધન પર્વત તેને
ધારણ કરવા વાળા શ્રીનંદરાયજીના ચંદ્રમા રૂપ પ્રભુ તે વખતે મંદ
મંદ મુસકાઇને પ્રેમથી પરિપૂર્ણ ભરેલા એવા વાંકા વચન બોલ્યા
કારણ કે ઉજવલ રસનો એવો સ્વભાવ છે જે તેમાં જે વાંકાપણું
હોય તોજ ઉજવલ રસ દીપે તે કેવી રીતે કે વાંકુ કહેવું, વાંકુ ચાહવું
વાંકાપણું છે તે અતિ રસને વધારવાવાળું છે. એક સુંદર નાયક હોય
તે રૂપે કરીને પરિપૂર્ણ હોય તેમજ ગુણ કરીને પણ પરિપૂર્ણ હોય પણ
તેમાં જે વાંકાપણું નહોય તો તેના સર્વ ગુણ મિથ્યા થઈ જાય તો
વાંકા વચન આવી રીતે રસથી ભરેલા હોય છે તેથીજ વાંકા વચન
કહેવાની ચતુર્ભુજદાસજીએ માગણી કરી છે.

(ચાલ.)

ઝાંક ચિતે મુસકાયકે લાલ સુંદર વહન દિખાય,
લોચન તલપે મીન જ્યો લાલ છિનુ છિનુ કલ્પબિહાય. ૮

અર્થ:—હે શ્રીનાથજી, વાંકી ચિતવન - એટલે વાંકી દ્રષ્ટિથી
મારા સામું જોઈને અને મંદ મધુર મુસકાઇને આપનું સુંદર એવું
વહન કેતાં મુખચંદ્ર દેખાડો. આપના દર્શનને માટે મારા નેત્રો (જલ
વિના જેમ માછલું તરકડે તેવી રીતે) તલપે છે આપના દર્શન
વિનાની દરેક ક્ષણ જાય છે તે કલ્પ (જે હજાર ચતુર્યુગ) સમાન
જાય છે.

(સાખી.)

મુરલી મધુર અન્નવહી સમ સ્વરન કલ ધોર,
ચિતમે મલધુની ચુલિ રહી સો નાગર નંદકિશોર. ૯

અર્થ:—હે નાગર, હે નંદકિશોર, તમે મધુર ધ્વનીથી સમ
સ્વરોમાં મોરલી ધોર કેતાં ઉચા સ્વરોથી વગાડો છો તે મોરલીની
ધ્વની અમારા ચિતમાં ખુચિ રહી છે.

(ચાલ.)

સમ સ્વરન અંધાનસોં લાલ મોહન વેણુ અન્નય,
મુરત મુહાઈ આંધકેં નેક મધુરે મધુરે ગાય હો. ૧૦

અર્થ:—હે મોહન, સમ સ્વરોનાં અંધારણુ કરીને તમે વેણુને
વગાડો અને મોહામણી આકાષે કરીને જરા મધુરું મધુરું ગાઓ.

(સાખી.)

બોલત રસ ભરે બેનહીં ગિરિચદિ દીની ટેર,
ધોરી ધૂમરિ ગાંગ ખુલાઈ ટેરત વદન જે ફેર. ૧૧

અર્થ:—હે પ્રભુ, આપ ન્યારે બોલો છો ત્યારે રસ ભરી
વાણીથી બોલો છો અને ગોવર્ધન પર્વત માથે ચઢીને ગાયો ધોરી,
ધૂમરિ, ગાંગ એ અંધી ગાયોને બોલાવો છો ત્યારે તમારી ટેર સાંભળ-
તાંજ ગાયો મોહું ફેરવી તમારી સામુ જુવે છે.

(ચાલ.)

રસિક રસીલી બોલની લાલ ગીરી ચદિ ગૈયાં ખુલાય,
ગાંગ ખુલાઈ ધૂમરિ નેક ઉચી ટેર સુનાય. ૧૨

અર્થ:—હે રસિક પ્રભુ આપનું બોલવું રસીલું એટલે રસ
ભરેલું છે તેથી શ્રીગીરીગોવર્ધનને માથે ચઢી ગાંગ અને ધૂમરિ ગાયને
ઉંચા સાદથી બોલાવવું અને સાંભળાવો.

(સાખી.)

જા દિનતે દેખે દ્રગન અરચિ લયો સંસાર,
નીંદ ન આવે રેનદિન સો ભૂડી આર આહાર. ૧૩

અર્થ:—હે પ્રભુ, જે દિવસથી દ્રાષ્ટ્યે કરીને તમને દીક્ષા તે દિવસથી સંસાર વિષે અરચિ થઈ અને તમારા વિના રાત ને દિવસ નિદ્રા નથી આવતી તેમજ આહાર વિહાર પણ અધું ભૂલાઈ ગયું છે.

(ચાલ.)

દ્રેષ્ટિ પરી જા દિવસતે -લાલ તખતે રચે ન આન,
રજની નીંદન આવહી મોહિ મિસરો ભોજન પાન. ૧૪

અર્થ:—હે પ્રભુ જે દિવસથી તમે દ્રષ્ટિયે પડ્યા છો તે દિવસથી માત્ર તમેજ રચો છો. તમારા સિવાય ખીજું કંઈ રચતું નથી. રાત્રીના નિદ્રા આવતી નથી અને ખાનપાન પણ વિસરી ગયું છે.

(સાખી.)

દર્શનકો નયનાં તપે લાલ શ્રવણ તપે નિજ ઘેન
હિયરા મિલવેકું તપે જ્યમે અહુત પ્રસન્ન. ૧૫

અર્થ:—હે પ્રભુ, આપનાં દર્શન કરવાને માટે મારા નેત્રો તપે છે અને આપની વાણી સાંભળવાને માટે મારા કાન તપે છે અને આપને મળવાને માટે માંડું હૈયું તપે છે અને જીવ પણ કેવળ તમારું મળવું તેમાંજ પ્રસન્નતા માને છે.

(ચાલ.)

દર્શનકો નેના તપે લાલ અચન સુનકો કાન,
મિલવેકું હિયરા તપે મેરે જ્યકે જીવન પ્રાણ હો. ૧૬

અર્થ:—હે પ્રભુ, આપનાં દર્શન કરવાને માટે મારા નેત્રો તપે છે અને આપનાં મુખાર્વિહી વાણી સાંભળવાને માટે મારા કાન તપે

છે અને આપને મળવાને માટે માફ હૃદય તમે છે. કારણ કે મારા જીવના પણ તમે જીવન પ્રાણ છો.

(સાખી.)

ચાતક સ્વાતિ વિકાસ હેં લોચન નિમિષ યુગ જાય,
દેખો દ્રષ્ટિન ચાહસોં સુંદર નટવર રાય. ૧૭

અર્થ:—ચાતક પક્ષી છે, તે પૃથ્વી માથે અનેક નિર્મળ જલ છે તેની કોઈની ચાહના ન કરતાં કેવળ સ્વાતિ ધૂંકનીજ ચાહના કરે છે તેવીજ રીતે મારા નેત્રોરૂપ ચાતક હે નવધનરૂપ પ્રભુ આપનીજ માત્ર ચાહના કરે છે. આપ સિવાય ખીજને ચાહતા નથી. ચાતક સ્વાતિના જેવો નેત્રોનો વિકાસ થઈ ગયો છે તેથી નેત્રોની એવી દશા થઈ છે કે તમારાં દર્શન કરતામાં આંખની પાંપણ આડી આવે તેટલો સમય પણ યુગ જેવો લાગે છે. નેત્રોની ચાહના એવી છે કે નટવર રાય એવા સુંદર પ્રભુને દ્રષ્ટિ ભરિ ભરિને જોયા કરે.

(ચાલ.)

મન અલિકાખા હોય રહી લાક્ષ લાગત નેન નિમેષ,
એકટક દેખું ભાવતો પ્યારો નાગર નટવર ભેષ હો. ૧૮

અર્થ:—હે પ્રભુ મનમાં તમારા દર્શનની અલિકાખા થઈ રહી છે તેથી એકટક એટલે પાંપણ પણ ન મીચાય તેમ આપના પધારવાની રાહ પણ ચતુર્ભુજ દાસ જેઈ રહ્યા છે. કારણ કે મથુરામાં સતધરામાંથી નૃસિંહ ચતુર્દશીને દિવસે પાછા શ્રીગિરિરાજ ઉપર મંદિરમાં પધાર્યા છે તેને આગલે દિવસે ચતુર્ભુજદાસને ગાઠ વિરહ થયો તેથી સાંજના સમયમાં ગાયોનાં મધ્યમાં બસદેવજી સહિત પ્રભુએ દર્શન દીધા છે અને કહ્યું છે કે આવતી કાલ પર્વત ઉપર જરૂર પધારસું એમ શ્રીમુખથી આજ્ઞા કરી છે તેથી ચતુર્ભુજદાસ એકટક

થઈ આપના પંચારવાની રાહ જોઈ રહ્યા છે અને આગલી સાંજે દર્શન આપેલ તાગર નટવર લેખ સ્વરૂપનું સ્મરણ કર્યું છે.

(સાખી.)

નિરખોં વદન જ્યોં શરદ શશી મન અટક્યો યાહી ઓર,
અમૃત રસદે પાનકોં સો કુમુદિતી ઓર ચકોર. ૧૯

અર્થ:—ચકોર નામનો પક્ષી જેમ ચંદ્રમાને જોઈ રહે છે તેમ શરદના ચંદ્રમાં જેવા આપનાં મુખચંદ્ર નિરખવાને માંડે મન ચકોર થઈને અટક્યું છે ચકોરનું મન ચંદ્રમામાં શા માટે અટકે છે કે તેમાં રહેલા અમૃતનું પાન કરવાને માટે અટકે છે. તેવીજ રીતે માંડે મન તમારા મુખચંદ્રમાં અટક્યું છે.

(ચાલ.)

પૂરણ શશી મુખ દેખકેં લાલ ચિત્ત ચોટ્યો યાહી ઓર,
૩૫ સુધારસ પાન દે લાલ સાદર ચંદ ચકોર. ૨૦

અર્થ:—ચકોર પક્ષી અનન્ય વૃત્તથી ચંદ્રમા સામુ જોઈ રહે છે, તો તેને ચંદ્રમા પણ આદર સહિત પોતામાં રહેલા અમૃતનું પાન કરાવે છે; તેવીજ રીતે માંડે ચિત્ત ચકોર ૩૫ છે તે આપના મુખાવિદ-૩૫ પુર્ણ ચંદ્રમામાં ચોટ્યું છે તેથી આપના ૩૫માધુરી ૩૫ અમૃતનું પાન મને કરાવો.

(સાખી.)

તથ વિવેક લગ્નતં તજોં સજન કુટુંબ સંસાર,
શોભિત રવીસે દેખિકેં સો પ્રીતી અધિક અપાર. ૨૧

અર્થ:—હે પ્રભુ, આપની શોભા રવી ક્રેતાં સૂર્યના જેવી જોઈને આપમાં પ્રાંતી પાર વિનાની અધિકાધિક થાય છે તેણે કરીને

સજ્જનોની તેમ કુટુંબીઓની અને સંસારી જનોની લાજ છુટી જાય છે તેમ તે સંબંધી વિવેક પણ તગ્નઈ જાય છે.

(ચાલ.)

લોક લાજ કુલ વેદકી લાલ છાંડયો સકલ વિવેક,
કમલકલી સ્વી જ્યોં બહે લાલ છિનછિન પ્રીતી વિશેષ હો. ૨૨

અર્થ:—હે પ્રભુ, આપને માટે લોકની અને કુળની લાજ અને વેદની મર્યાદા અને સર્વ પ્રકારનું વિવેક એ બધું મુકાઈ ગયું છે અને સૂર્યના ઉદયથી કમલની કલી જેમ જેમ ખીલતી આવે છે તેમ તેમ તમારામાં ક્ષણક્ષણને વિષે પ્રીતી વધતી આવે છે.

કોટિ કામ બલિહાર હીં નિરખત ગજગતી ચાલ,
વ્રજ યુવત્તિનકે નેહકોં નયન કમલ વિશાલ. ૨૩

અર્થ:—ચાલ હાથીની પરમ સુંદર હોય છે તો હે પ્રભુ તમારી ચાલ હાથીના જેવી મલપતી જેઠને કોટાનકોટિ કામદેવ તમારા ઉપર બલિહારી જાય છે અને સ્નેહ નેત્ર દ્વારા થાય છે તો વ્રજયુવતી એવા જે ગોપીજનો તેમને સ્નેહ ઉત્પન્ન કરવા તમારા નેત્રો કમલ સરખા અને વિશાલ છે.

(ચાલ.)

મન્મથ કોટિક વારણે લાલ નિરખી ડગમગી ચાલ,
યુવતિ જનમન ફંદના સો અંબુજ નયન વિશાલ. ૨૪

અર્થ:—તમારી ડગમગી ચાલ જેઠને કોટાનકોટિ કામદેવ વારણે જાય છે અને યુવતીજન કેતાં ગોપીજન તેઓનાં મન ફંદામાં નાખવાને માટે તમારા નેત્રકમલ જેવા અને વિશાલ છે.

(સાખી.)

મોર પપૈયા ચાતકી રટત જલદ લ્યોં ને
 નાગર નંદકિશોર ગિન કહિન ધામ ઝોર જોલ. ૨૫
 અર્થ:—મોર પપૈયા અને ચાતકી એ સર્વ જલદ ફેતાં મેઘ
 આથવા ધનની રટના કર્યા કરે છે. કારણકે તેઓનો ધનની સાથે સ્નેહ
 છે, તેમજ મને હે પ્રભુ! નવધનરૂપ આપનીજ માત્ર રટના રહે છે,
 અને હે નાગર! હે નંદકિશોર તમારા વિના ધામગ્રહ બધું કહણુ લાગે
 છે; એટલે ક્યાંય સોહાવું નથી.

(ચાલ.)

યહ રટ લાગી લાડિલે લાલ જેસેં ચાતક મોર,
 પ્રેમ નીર બરખાધ્યેં પ્રિય નવધન નંદકિશોર. ૨૬
 અર્થ:—મોર અને ચાતકને જેમ ધનની રટના લાગી રહે છે
 તેમજ મને હે નવધન પ્રભુ તમારીજ રટના લાગી રહી છે. મોર
 અને ચાતકની અનન્ય રટના છે, તો તે પુરી પાડવા મેઘ જડ છે,
 છતાં જલ વરસી તેમની આશા પરિપુર્ણ કરે છે, તેમજ મારી આશા
 હે નવધન! હે નંદકિશોર પ્રેમરૂપી જલ વરસાવીને તમે પરિપુર્ણ કરો.

(સાખી.)

સધન કુંજ નિત શિલસહીં યહ સુખ અધિક અપાર,
 હમ શ્રીવંદાવન વેલી લછ તુમ મધુપ કરો ગુંજર. ૨૭
 અર્થ:—હે પ્રભુ! વંદાવનની સધન કુંજમાં તમારો વિકાસ
 નિત્ય છે અને તે સંબંધી સુખ અધિષ્ઠાધિક છે. એટલે પાર
 વિનાનો છે. વેલીઓમાં રહેલા પુષ્પોના મકરંદમાં લુબ્ધ થઇને ભમરો
 તેને માથે ગુંજરવ કરે છે. કારણકે તે મકરંદનો ભવરો ભોગી છે,
 તેવીજ રીતે અમે વંદાવનની વેલીઓ છીએ અને તમે ભવરૂપ છો,
 માટે ગુંજરવ કરો.

(ચાલ.)

કુંજલવન ક્રીડા કરો લાલ સુખ નીધિ મદન ગોપાલ,
હમ શ્રીવૃંદાવન માલતી તુમ ભોગી ભવર ભૂપાલ હો. ૨૮
અર્થ:—હે પ્રભુ આપ વૃંદાવનની કુંજ લવન વિષે ક્રીડા
કરો. કારણકે મદન કહેતાં અલૌકિક કામરૂપ આપ ગોપાલ છો,
તેમજ સુખનીધ ક્રેતાં સુખના સમુદ્રવત છો. માટે અમને સુખ આપો,
અમે શ્રી વૃંદાવનની માલતી છીએ તો માલતીમાં રહેલા મકરંદના
ભોગી ભવરાના પણ તમે ભૂપ છો.

(સાખી.)

સદા સર્વદા યુગનમે પ્રભુ રાખો ચરણ નિવાસ,
હરિદાસ પ્રજા પાહુનો સો દાસ ચતુર્ભુજ પાસ. ૨૯
અર્થ:—આ સાખી ઉપરથી એમ જણાય છે જે શ્રી ગોવર્ધન-
વાસી તો ચતુર્ભુજ દાસજીએ ગાઈ છે. પણ તેની જે સાખીઓ કરનાર
હરિદાસ નામના વૈષ્ણવ હોવા જોઈએ તેઓ કહે છે જે હે પ્રભુ!
સદાસર્વદા યુગેયુગ પ્રતી મારો નિવાસ આપના ચરણકમલમાં રાખજો.
હું હરિદાસ પ્રજાનો પરોણો છું તેને ચતુર્ભુજ દાસની પાસે રાખજો.

(ચાલ.)

યુગ યુગ અવિચલ રાખીયે લાલ યહ સુખ શૈલ નિવાસ,
શ્રી ગોવર્ધનધર રૂપે બલિહારી ચતુર્ભુજ દાસ. ૩૦
અર્થ:—ચતુર્ભુજ દાસજી કહે છે જે હે પ્રભુ આપ સંબંધી
સુખની પ્રાપ્તી માટે યુગેયુગ પ્રતી મારો નિવાસ શ્રી ગિરિરાજજીને વિષે
રાખજો અને હે ગિરિરાજજીને ધારણ કરવાવાળા શ્રીનાથજી તમારી
રૂપ માધુરી માથે હું બલિહારી જઈ છું. અથવા ખીજો અર્થ એ
પણ થાય છે જે હે પ્રભુ! આપનો નિવાસ યુગેયુગ પ્રતિ શ્રી ગિરિ-
રાજજીને વિષે અવિચળ રાખજો. એટલે આપ સંબંધી સુખ ત્યાં મળે.

(સાખી.)

યહ મેરી અલિલાખ હેં પુરો શ્રી નંદકુમાર,

છગિપર કોટિકવારને સો તન મન પ્રાણુ આધાર. ૩૧

અર્થ:—ચતુર્ભુજદાસજી કહે છે ઉપર કહી તે બંધી મારી અલિલાખાઓ છે તે હે શ્રી નંદકુમાર તમે પરિપુર્ણ કરો, તમારી છગિ કેતાં સુંદરતા માથે મારા તન, મન અને પ્રાણુ પણ હું કોટાન કોટીવાર ન્યોછાવર કરું છું. કારણકે તમે મારા પ્રાણુઆધાર છો.

(સાખી.)

કહા કહું રસના એક હેં લલન લક્ષ કિરોર,

કેસે કરિકેં વરણીયેં સો દાસ સદા કર જોડ. ૩૨

અર્થ:—ચતુર્ભુજદાસજી કહે છે કે હે પ્રભુ! તમારા ગુણગણનો પાર નથી તેવું વર્ણન કરવાને જીલાઓ લાખો કરોડો જોઈયેં તો પણ પાર ન આવે તો મારી એકજ જીલા છે, તેથી હું કેમ વર્ણન કરી શકું હું તો તમારો દાસાનુદાસ છું. તેથી સદા હાથ જોડીને રહું.

(સાખી.)

અખ તો જીય અકુલાત હેં દર્શન દેહો પિય મોય,

ખેચો ડોરી પ્રેમકી તખી મિલનો હોય. ૩૩

અર્થ:—ચતુર્ભુજદાસજી કહે છે કે હે શ્રીનાથજી હવે તો જીય ખહું મૂંઝાય છે. માટે મને દર્શન આપો અને પ્રેમની ડોરી ખેચો એટલે આપતું મળવું થાય.

(સાખી.)

પંડરપુર હરિરાજહીં અચન શ્રી વલ્લભ હાથ,

શ્રી ગોકુલમેં પ્રકટ લયે નામ શ્રી વિક્રમનાથ. ૩૪

અર્થ:—પ્રભુ દેવલાક કાર્ય પોતે કરે છે, તે ખીજને નિમિત્ત બતાવીને કરે છે. જેમકે શ્રીમદ્ ભાગવત પોતાની વાણી છે, તેની

નિશાની એ જે આખા શ્રી ભાગવતમાં ક્યાંય શ્રી રાધાજીનું નામ નથી
છતાં નિમિત્ત વેદવ્યાસજીને બનાવ્યા તેવીજ રીતે નવાખ્યાન શ્રી ગુસાં-
ધજીની વાણી છે, તેની નિશાની એ જે એમાં આખા પરિવારનું
નામ છે, પણ શ્રી ગુસાંધજીના બંને વહુજી શ્રી રૂક્મિણીવહુજી અને
શ્રી પદ્માવતી વહુજીએ બંનેનું નામ નથી, એથી તેમની વાણીની ખાત્રી
થાય છે, છતાં નિમિત્ત ગોપાલદાસજીને બનાવ્યાં. ગોપાલદાસના હૃદયમાં
ખિરાજી પોતેજ ગાયા છે, તેવી રીતે અત્રે પણ બન્યું છે. શ્રી નાથજીએ
પાન્ડુરંગ શ્રી વિકૃલનાથજીનાં હૃદયમાં ખિરાજી શ્રી મહાપ્રભુજી પાસેથી
વચન માગી લીધું જે અમને તમારા પુત્રરૂપે અવતરવાની ઈચ્છા છે,
તેનો પુરાવો ખીજ આખ્યાનમાં ખોલીને કહેલ છે.

(સાખી.)

વચન નિશ્ચે શ્રીનાથે માગ્યું કીધી શ્રીવલ્લભજીનું વાત,
અમને તે ઈચ્છા એહ છે જે હું નંદન તમે તાત.

અર્થ:—પાન્ડુરંગ શ્રીવિકૃલનાથજીનાં હૃદયમાં ખિરાજીને શ્રી
નાથજી એજ શ્રી મહાપ્રભુજી પાસેથી વચન માગી લીધું જે અમને
તમારા પુત્રરૂપે અવતરવાની ઈચ્છા થઈ છે. એ વચનને અનુસાર
(તે પુરુષોત્તમ પ્રકટશે શ્રીવિકૃલરૂપ નિધાન, નેત્રકમલે નાનાભાવે દેશે
લક્ષ્મણે સન્માન.) એટલે ઉપલા વચનને અનુસાર શ્રી વિકૃલનાથજી
એટલે શ્રીગુસાંધજી પ્રકટ થઈ નેત્રકમલે કરીને અને વિવિધ પ્રકારના
ભાવે કરીને લક્ષ્મણનોના સન્માન કરશે અને એ શ્રી ગુસાંધજી
શ્રી ગોકુલમાં વિશેષ ખિરાજી છે.

(સાખી.)

શિર ટોપી કટિ કાઠની અંગ અગિર કટિ હાથ,
યહ આનક મેરે મન બસો સદા શ્રી વિકૃલનાથ. ૩૫

અર્થ:—શ્રી મહાપ્રભુજી અને શ્રી ગુસાંધજી બંને સાક્ષાત્ પુણ્ય-પુષ્પોત્તમ છે, તેની નિશાની એ જો જો વખતે શ્રી મહાપ્રભુજીનું પ્રાદુર્ભાવ અગ્નિકુંડમાંથી થયું તેજ દિવસે, તેજ સમયે શ્રીગિરિરાજજી ઉપર શ્રી નાથજીના મુખાવિન્દની ઝાંખી થઈ, આપ પોતે ભગવદ્દેના મુખ સ્વરૂપ છે, અને જ્યારે શ્રી ગુસાંધજીનું પ્રાદુર્ભાવ થયું તેજ વખતે શ્રીવિક્ષનાથજી ઠાકુર જે હાલમાં શ્રી નાથદ્વારામાં ગિરાજે છે, બીજી ગાદીનું સેવ્ય સ્વરૂપ તે તેજ સમયે એક વેરાગી આવીને શ્રી મહા-પ્રભુજીને સોંપી ગયો તો શ્રી મહાપ્રભુજી અને શ્રી ગુસાંધજી બંને સ્વરૂપનું પધારવું સેવ્ય અને સેવક ભાવથી ભૂતક્ર માથે થયું છે, તેમાં સેવ્ય સ્વરૂપથી પધારેલ શ્રી વિક્ષનાથજીનું શૃંગાર શ્રીમસ્તકને વિષે ટોપી કટિને વિષે ઢાળની અને આપનું શ્રીઅંગ ગૌર શ્યામ એટલે અગ્નિર વરણું છે અને આપના બંને શ્રીસ્ત કટીને વિષે છે, એવા હે શ્રી વિક્ષનાથજી આપની શોભા મારા મનમાં વસો એમ ચતુર્ભુજ-દાસજી કહે છે.

(સાખી.)

ધ્યાન શ્રી વિક્ષનાથકો સદા રહો મમ ચિત્ત,
ઠાકો રાજત ઇટપેં સો ભેટત અપને મીત. ૩૬

અર્થ:—ચતુર્ભુજદાસજી કહે છે જે ઉપર વર્ણન કરેલા સેવ્ય સેવક ભાવથી પ્રકટ થયેલ બંને શ્રી વિક્ષનાથજીનું ધ્યાન સદાસર્વદા મારા ચિત્તમાં રહો, પણ સેવક ભાવથી પ્રકટ થયેલ શ્રી વિક્ષનાથજીના પ્રાદુર્ભાવના કારણ માટે પાન્ડુરંગ શ્રી વિક્ષનાથજીને નિમિત્ત બનાવ્યા છે તે પાન્ડુરંગ શ્રી વિક્ષનાથજી તો પંડરપુરમાં ઇટ માથે ગિરાજે છે, જેઓ શ્રી મહાપ્રભુજી ત્યાં પધારતાં સામા આવીને મળ્યા ત્યારે શ્રી મહાપ્રભુજીએ કહ્યું જે અમે ત્યાં પધારતા હતા, તમો સામા પધારવાનો

શ્રમ શા માટે લીધો ત્યારે પાન્કુરંગ શ્રી વિકૃલનાથજીએ કહ્યું જે મિત્ર આવે ત્યારે તેને સામે જઈને મળવું જોઈએ. એમાં કાંઈ અમે નવાઈ નથી કરી પણ એ મિત્રતાનો પથ પ્રકટ કર્યો છે એવી રીતે કહ્યું તે વિષેનો પુરાવો મૂળ પુસ્તકમાં શ્રી દ્વારિકેશજી મહારાજશ્રીએ કહેલ છે જે (ત્યાં તે પંડરપુર જે સિધારે, શ્રી વિકૃલનાથ મિલનકું પધારે, ભીમરથી કે પાર મિલે જ્યાં દોઉ તનમેં આનંદ યદ્યો તમ; યદ્યો આનંદ કરી વીનતિ આપકું યદ શ્રમ ભયો કહી શ્રી વિકૃલનાથજીને મિત્રતા પથ પ્રકટીયો.) એ વાક્યોને અનુસાર પાન્કુરંગ શ્રી વિકૃલનાથજી મહાપ્રભુજી ત્યારે પંડરપુર પધાર્યા ત્યારે તેમને સામા આવીને મળ્યા છે, તેથી ઉપલી સાખીમાં કહ્યું જે (ભેટતં અપને મીત) એટલે મિત્રને મળ્યા.

અથ હિલગનું કિર્તન.

રાગ—રામકલી.

મન મૃગ વેદ્યો મોહન નયનન બાનસોં ॥

ગૂઠ ભાવકી સેન અચાનક,
તકી તાન્યો ભ્રુકુટી કમાનસોં. ૧

પ્રથમ નાદ બલ ઘેર નિકટ લે,
મોરલી સ્વર સમક બંધાનસોં ॥

પાછે બંક ચિતેં મૃદુ હાસિકે,
ઘાત કરી ઉલટી સુઠાનસોં. ૨

અતુર્ભુજહાસ પીર યહ તનકી,
મિટત ન ઔષધ આનસોં ॥
હોય હેં સુખ તબહી ઉર અંતર,
આલિંગન ગિરિધર ન સુબનસોં.

૩

(મન મૃગ વેધો મોહન નયનન આનસોં.)

શબ્દાર્થ:—મન રૂપી મૃગને જેનું નામ મોહન છે એવા પ્રભુએ નેત્ર કટાક્ષ રૂપી બાણથી વેધ કરી નાખ્યો.

ટીકા—આ કીર્તનની શરૂઆતમાં મનને મૃગની ઉપમા આપી છે તેમાં તો હલ કરી છે. પ્રથમ શબ્દ (મન) છે તો મનનું લૌકિક ધર્મ શું છે જે અનેક ફેકાણે ભટકવા કરવું. તે એટલો તો સબળડ છે કે, કોટિ ઉપાય કરેથી મનનું ભટકવું મટવું નથી અને ભટકવા પાણી રૂપ મનનો લૌકિક ધર્મ ન્યારે નિવૃત્ત થાય ત્યારે અલૌકિક ધર્મ મનને વિષે આવે તે વિષે આશ્રયના એક કીર્તનમાં કહેલ છે જે (લોકવૈદિકત્યાગ શરણુગોપીશકો) અર્થ લૌકિક વૈદિક કૃપની આશા ન્યારે નિવૃત્ત થાય ત્યારે ગોપીજનના ઈશ એવા પ્રભુની શરણુ સિદ્ધ થાય ત્યારે મન સર્વમાંથી નિવૃત્ત થઈ પ્રભુમાં લાગે એ મનનો અલૌકિક ધર્મ છે. મનનું ભટકવું અટકી મન સ્થીર થયા વિના લૌકિકમાં કશો વ્યવહાર ચાત્રી શકતો નથી. ગમે તેવું લૌકિક કાર્ય પણ ને સ્થીર મનથી કરશું તોજ તે પરિપૂર્ણ થામે. અસ્થિર મનથી કરેલું કદી પુરું થવાનું નથી અધુરું રહેવાનું તો મનનું ભટકવું લૌકિકમાં પણ ન્યારે આટલું બધું પ્રતિબંધ રૂપ છે તો અલૌકિકમાં પણ પ્રતિબંધ રૂપ હોય તેમાં કંઈ નવાઈ જેવું નથી. હવે મનના ભટકવાપણુ રૂપ લૌકિક ધર્મ કમ મટે તે વિષે શિક્ષા

પત્રમાં શ્રીહરિરાયજી આજ્ઞા કરે છે કે મનને ભગવદ્દીક્ષામાં ભગવન્નામમાં ભગવદ્ કથામાં કે ભગવદ્ સંબંધમાં જોડવાથીજ મનનું ભટકવું મટશે એ સિવાય અન્ય કહેતાં બીજા દોષી ઉપાય કરેથી પણ મનનું ભટકવું અટકવાનું નથી. માટે મન સ્થિર થઈ અન્ય સર્વ વિષયોમાં થી નિવૃત્ત થઈ કેવળ પ્રભુમાં લાગે એજ મનની ઉત્તમ દશા એજ સાક્ષ્યતા અથવા એજ મનનો અદ્વૈતિક ધર્મ છે.

હવે એ કીર્તનમાં બીજો શબ્દ (મૃગ) છે તો મૃગનો દ્વૈતિક ધર્મ શું છે કે આહાર અને વિહાર. પણ મૃગને ગાન શ્રવણમાં ઘણી આસક્તિ છે. જે કે ગાન શ્રવણ એ પણ કાંઈ અદ્વૈતિક વિષય નથી દ્વૈતિક વિષયજ છે છતાં તેમાં મૃગની આસક્તિ એટલી બધી છે કે ગાન શ્રવણ કરતી વખતે પોતાના આહાર વિહાર રૂપ દ્વૈતિક સુદૃઢ ધર્મોત્તું સ્મરણ પણ તેને રહેતું નથી. બધું વિસ્મૃણ થઈ જાય છે એટલુંજ નહીં પણ ગાન શ્રવણ રૂપ દ્વૈતિક વિષયની ખાતર પોતાના પ્રાણ પણ અર્પણ કરે છે. પ્રાણની પણ દરકાર નથી કરતો એ એના દ્વૈતિક સ્નેહની પણ ઉત્તમ દશા છે એજ તેની અનન્યતા છે. એ વિષે સૂર પચીસીમાં સૂરદાસજીએ કહેલ છે કે—

સુમર સ્નેહ કુરંગદો રે શ્રવણન રાચો રાગ,
ધરી ન શક્યો પગ પછમનોરે સર સન્મુખ ઉરલાગ.

અર્થ—સૂરદાસજી કહે છે જે મૃગના જેવા સ્નેહથી પ્રભુનું સ્મરણ ભજન કર એવી રીતે પોતાના મનને સંબોધીને શરણસ્થ જીવો પ્રતિ કહે છે. કારણ મૃગની ગાન શ્રવણમાં આસક્તિ હોવાથી તેમાં તે રાચેલો છે એટલે નિમગ્ન છે. ગાન શ્રવણ કરતી વખતે પાર્શ્વી સન્મુખથી બાણ મારે છે તે એના ઉરસ્થલમાં ચૂાત્રી લાગે છે છતાં મૃગ પાછું પગલું પણ ભરતો નથી ને પોતાના પ્રાણ સુધાં

અર્પણ કરે છે તેથી સુરદાસજી કહે છે જે આવા પ્રકારનું સ્નેહ પ્રભુમાં રાખવું તેમાં કદાચ મર્ણુ પર્યંતનું દુઃખ આવી પડે તો તે સહન કરવું પણ એવા અનન્ય પ્રભુ સ્નેહને ન છોડે તો કામ થાય તે વિષે પંચામૃત ગ્રંથમાં કહેલ છે જે:—

આખ્યો ચાહે પ્રેમ રસ રાખ્યો ચાહે શીશ,
દો ખાતે જ્ઞે ખને હરિ ક્યો કરે બક્ષીસ.

અર્થ:—પ્રભુ સંબંધી પ્રેમ રસ આખવાની ચાહના વાળાએ એ પ્રેમ પ્રાપ્ત થવાની ખાતર પોતાનું માથું સુકાં બનવું હોય તો પણ તેની દરકાર ન કરવી. આટલે દરજ્જે પ્રભુ પ્રેમની ચાહનાવાળો જીવ થાય ત્યારે તેને પ્રભુ પ્રેમ રસની બક્ષીસ કરે. પણ જે પ્રેમ રસ આખવાની અને માથું રાખવાની બન્ને ચાહનાઓ જે જીવ કરે તો પછી હરિ પ્રેમ રસની બક્ષીસ કેમ કરે? એટલે નજ કરે. વળી ખીજે કીર્તન (અથો સખી વ્રજ પેઠં લગી હેં જહાં બિકાત હરિ પ્રેમ) એ કિર્તનના અંતરામાં કહેલ છે કે (સુઠં સોધો પ્રાણનકે પક્ષટે ઉલટ ધરો યહ તેમ) અર્થ—એ પ્રભુ સંબંધી પ્રેમને માટે દ્રવ્યાદિક નહિ બેસવું હોવાથી તમામ સસતો એમ કહ્યું પણ પાજળથી કહ્યું છે જે પ્રભુ સંબંધી પ્રેમની ખાતર પ્રાણ સુકાં અર્પણ કરો તોજ એ પ્રેમ મળે. તે સિવાય ન મળે. તો આવા પ્રકારથી અનન્ય સ્નેહવાળું મન સ્થીર થઈ અન્ય સર્વ વિષયોમાંથી નિવૃત્ત થઈ પ્રભુમાં લાગે ત્યારેજ તેવા પ્રકારના મનમાં મૃગનો ધર્મ આવ્યા કરી ગણી શકાય તેવી દશાને પહોંચેલા મનને મૃગની ઉપમા આપી શકાય તો ગોપીજનનું મન તેવી ઉત્તમોત્તમ સ્થીતીને પહોંચેલું હતું. તેથીજ તેમના મનને અતુલુજ્જ્વાલજીએ આ ટેકાણે મૃગની ઉપમા આપી છે પણ જેઓના મનમાં મૃગના જેવા ધર્મ ન આવ્યા હોય તેઓના મનને મૃગની ઉપમાજ ન આપી શકાય.

ત્રીજો શબ્દ (વેધો) છે, તે એ વેધ પણ અતિ ઉત્તમ પ્રકારનો. મહાન અલૌકિક છે લૌકિક વેધ તો પ્રાણ નાશક છે તેમ પીડા કરનાર છે. તેમ વેધ ઘાત રૂપ હોવાથી લૌકિક વેધવાળાની ગતિ પણ ઉત્તમ ન થાય. પણ અલૌકિક વેધમાં તો પ્રાણની હાની મુદ્દત્ત ન થાય તેમ પીડા પણ ન થાય. આપણને ખબર એ ન પડે તેમ વેધ થઈ જાય તેમ અલૌકિક વેધવાળાની ગતિ પણ ઉત્તમોત્તમ પ્રકારની થાય એટલે ભગવદ્વચ્ચર્ણવિદની પ્રાપ્તિ રૂપ ગતિ થાય પણ લૌકિક ગતિ કદી ન થાય તે વિષે નવરત્ન ગ્રંથમાં શ્રીમહાપ્રભુજી આરા કરે છે કે:—

ચિંતા કાઠપિ ન કાર્યા નિવેદિતાત્મભિઃ કદાપિ,
ભગવાંનપિ પુષ્ટિથો ન કરિષ્યતિ લૌકિકીં ચ ગતિમ્.

અર્થ:—જેણે પોતાના આત્મા સહિત સર્વસ્વ પ્રભુને અર્પણ કરેલું છે એવા શરણુરથ જીવે લૌકિક વૈદિક ચિંતા કોઈ કાળે પણ ન કરવી. કારણ કે ભગવાન એવા આપણા પ્રભુ પુષ્ટિરથ છે તેથી શરણુ આવેલા એવા શરણુરથ જીવની લૌકિક ગતિ કોઈ વખત પણ નહિ કરે તો જેનો પ્રભુના નેત્ર કટાક્ષના બાણથી વેધ થયો છે તેની લૌકિક ગતિ કેમ થાય ? નજ ધાય પણ મહાન અલૌકિક ગતિ તેની થાય એ કારણથી એ વેધ પણ ઉત્તમોત્તમ પ્રકારનો કહ્યો.

હવે ચોથો શબ્દ (મોહન) છે. તે પ્રભુનાં અનેક નામ છે તે તેમાંનું બીજું કોઈ પણ નામ ન કહેતાં અત્રે મોહન નામ કેમ કહ્યું છે એમ જાણવાની ઇચ્છા થાય તો કહેવાનું કે આ કીર્તનની શર- આતમાં મનને મૃગની ઉપમા આપી છે તેથી પહેલેથી તે છેવટ સુધી તમામ વર્ણન મૃગને અનુસરતુંજ આવવું જોઈએ. પ્રથમ પારધી મૃગને ગાન શ્રવણ કરાવે છે તે દ્વારા તેને મોહ પમાડી પછી તેનો વેધ કરે છે તેવીજ રીતે અત્રે પણ પ્રભુએ પ્રજલકતને મોહિત કરી પછીજ તેનો વેધ કર્યો છે અને સર્વને મોહ ઉત્પન્ન કરનાર પ્રભુજી

છે તે કાર્યને સૂચવનારું (મોહન) એવું પ્રભુનું નામ છે. તે નામને અનુસરતું એ ભક્તને મોહ પમાડવા રૂપ કાર્ય પણ આપે અત્રે કર્ત્ય છે તે કારણથી પ્રભુના ખીન્ન નામો અત્રે ન કહેતાં (મોહન) એ નામનીજ યોજના અત્રે કરેલી છે.

પાંચમો અને છઠ્ઠો શબ્દ (નયનન આનસો) છે. ખાણુ વિના વેધ થાય નહીં તો પારાધી જેમ લૌકિક ખાણુથી મૃગનો વેધ કરે છે, તેમ પ્રભુએ નેત્ર કટાક્ષ રૂપી અલૌકિક ખાણુથી વેધ કરેલો છે.

હવે એ કીર્તનના પ્રથમ ચરણનું ઉત્તરાહ્ન કહે છે:—

ગૂઢ ભાવકી સેન અચાનક તકી તાન્યો બ્રહ્મટી કમાનસોં. (૧)

શબ્દાર્થ—ગુપ્ત ભાવની સેન એટલે સમસ્યા અચાનક પધારીને કરી અને આંખની ભ્રમર રૂપી કમાન તાણીને અને તકીને ખાણુ માર્યું. આમાં ખીન્ને શબ્દ (ભાવ) છે તો આપણા પ્રભુ ભાવિકદેવ છે તેમ ગોપીજનનો આ પુષ્ટિમાર્ગ પણ ભાવાત્મક છે. તો ભાવાત્મક માર્ગમાં તમામ ભાવ સહિતજ હોવું જોઈએ. ભાવ વિના સર્વ નકામું છે તેથી ભાવની સમસ્યા કરી છે.

પહેલો શબ્દ (ગૂઢ) છે તે ગૂઢભાવ એટલે ગુપ્ત સ્નેહનું સૂચન કરેલું છે, સ્નેહ કેતાં પ્રીતી ગુપ્ત રહેવી જોઈએ તે વિષે મોટી દાન લીલામાં ગોપીજનોએ પ્રભુને કહેલું છે કે (પ્રીતી હીયેમેં રાખીયેં સોતો પ્રકટકીયે રસ જાય.) અર્થ—પ્રીતી હીયાંમાં ગુપ્ત રાખવી પ્રકટ ન કરવી પ્રકટ કરવાથી રસ ચાલુ જાય તેથી ગૂઢ કેતાં ગુપ્ત ભાવની સમસ્યા કરી છે.

ત્રીજો શબ્દ (સેન) છે સેન એટલે સમસ્યા કરવાનું કારણ એ કે અનેક વ્રજભક્તોના વચમાં જેને પોતનો ગુપ્ત ભાવ જણાવવો હોય તેને સમસ્યાથી કહે તો તેજ જાણી શકે ખીન્ને ન જાણે તેથી સમસ્યામાં કહેલું છે.

ચે.થો શબ્દ (અચાનક) છે તો પ્રભુની એ રીતી છે કે જે ભક્તને કહ્યું હોય જે આજે સાંજે તારે ત્યાં પધારસું તો તે બિચારા આખી રાત્ર વાટ જ્નેયા કરે પણ ત્યાં ન પધારે કારણ કે એ દ્વારા તેમને વિશેષ આરતિ કરાવે અને જેને કંઈ પણ ન કહ્યું હોય તેને ત્યાં પોતાની ઇચ્છાથી અચાનક એટલે ઓચિંતા પધારે તેવીજ રીતે આ ભક્ત પણ કહે છે કે મારી પાએ પણ એવી રીતે અચાનક પધારી મને ગુપ્ત ભાવની સમસ્યા કરી પછી બ્રહ્મરી એટલે આંખની ભમર રૂપી કમાન તાણીને અને તકીને બાણ માર્યો.

હવે તકવાનું કારણ એ કે જેને બાણ મારવો છે તેને તકીને મારે તોજ તેને લાગે તેથી તકીને મારેલ છે. અને વળી તાણીને મારેલ છે તે એટલા માટે કે તાણીને મારે તોજ લાગે નહિકાં બાલી નય તેથી તાણીને મારેલ છે.

હવે પારાધી લૌકિક કમાન તાણીને બાણ મારે છે તેમ પ્રભુએ આંખ ઉપરની ભમર રૂપી અલૌકિક કમાન તાણીને બાણ મારેલ છે.

હવે એ કીર્તનના બીજા ચરણનું પુર્વાર્ધ કહે છે.

(પ્રથમ નાદ બલ ઘેર નિકટ લે મુરલી સ્વર સપ્તક બંધાનસોં)
અર્થ-પ્રથમ સપ્ત સ્વરોના મોરલી નાદના બળે કરીને ઘેરીને મને નિકટમાં લીધાં. હવે આ દેકાણે (પ્રથમ) શબ્દ કહેવાનું કારણ એ છે કે નેત્ર કટાક્ષના બાણથી વેધ કર્યાથી આગળની હકિકત હવે કહેવાનું શરૂ કરે છે તેથી અત્રે (પ્રથમ) શબ્દ કહ્યો છે તે પછી બીજા અને ત્રીજા શબ્દ (નાદ બલ) છે. તો પારાધી પ્રથમ ગાન શ્રવણ કરાવી તે નાદના બળથી સૃજને મોહિત કરી પોતાની નિકટમાં લે છે તેવી રીતે પ્રભુએ મોરલી નાદના બલથી ઘેરીને મને નિકટમાં લીધાં. હવે લૌકિક નાદમાં શ્રેષ્ઠ બળ સામર્થ્ય છે કે તેના અવથી

મૃગ ખેંચાઈને પારાધી પાસે આવે છે તો અસૌકિક મોરલી નાદમાં એ લૌકિક નાદ કરતાં ડોટી ગણુ અધિક સામર્થ્ય છે તેનું વર્ણન રાસ પંચાધીમાં નંદાસહજે કરેલ છે કે વ્યારે પ્રભુએ અસૌકિક મોરલીનો નાદ કર્યો ત્યારે તે નાદ શ્રવણના અસથી (સિક્કા સસિલ હોય ચલી સીકા હોય રહી સસિલ પુતી) અર્થ-મોરલીનો અસૌકિક નાદ સાંભળતાં સિક્કા હતી તે પીગળીને પાણી થઈ વહી ચાલી અને પાણી હતું તે જમીને સિક્કા રૂપ થઈ ગયું. વળી એજ રાસ પંચાધ્યાધીમાં કહેલ છે કે (નગનકે ધર્મ ન રહે પુતક તન ચલે દોરતે ખગ મૃગ ગૌ વચ્ચ મચ્ચ તે રહે દોરતે) અર્થ-જ્યારે મોરલી નાદ થયો તે વખત શું થયું તે કહે છે જે પવતોનો લૌકિક ધર્મ એ છે કે કહણુ થઈ એકજ દેકાણે રહેવું પણ મોરલી નાદ સાંભળતાં તેમનાં તન દેતાં અંગ પુલકિત એટલે શેમાંચ થયાં તેથી તે પીગળી પાણી થઈ એક દેકાણેથી વહી બીજે દેકાણે ચાલ્યાં અને ખગ દેતાં આકાશમાં ઉડતાં પક્ષીઓ, મૃગ ગણો ગાયો, વાઝરડાંઓ, માઝકાંઓ, કાચબાઓ એ અધાની ખાન પાનમાં એટલી પ્રીતી છે કે ખાવાની વસ્તુ પોતાના અચ્ચાના મોઢામાં હસે તો તે લઈ એની મા ખાઈ જસે પણ વ્યારે પ્રભુએ મોરલીનાદ કર્યો તે વખતે એઓએ ખાવાને માટે મોઢામાં નાખેલ કાળીયા એમને એમ રહી ગયા. તો અસૌકિક એવા પ્રભુના મોરલીનાદમાં એટલું અધું સામર્થ્ય છે તો તે નાદના અસથી, એ વજ લક્ષ કહે છે કે, ઘેરીને મને નિકટમાં લીધી.

ચોથો શબ્દ (ઘેર) છે એટલે ઘેરીને નિકટમાં લીધી. હવે ઘેરવાનું શું પ્રયોજન એમ શંકા થાય તો જાણવાનું કે ઘેરો નાખવાથી તે તેની આગળથી આધો જઈ નથી શકતો. જે આધો જાય તો વેધ થાય નહી તેથી મૃગને પારાધીએ ગાનશ્રવણરૂપી નાદના

અક્ષથી ખેંચાને નિષ્ટમાં લીધો એટલુંજ નહીં પણ તે નાદ અંગે મૂળને એટલી અસર કરી કે તે આઘો જઈજ ન શકે. એટલે નાદ અક્ષેજ તેને ઘેરી પણ લીધો તેવી રીતે આ વ્રજભક્ત કહે છે કે પ્રભુએ ચોરસીનાદ અક્ષથી મને નિષ્ટમાં પણ લીધી અને ઘેરી પણ લીધી તે કેવી રીતે કે ચોરસીમાં સખત સ્વર વગાડીને.

હવે બીજા ચરણનો ઉત્તરાર્ધ કહે છે કે—

પાછે અંકચિત્તે મૃદુ હસિકે ઘાત કરી ઉલટી સુદાનસોં (૨)
અર્થ—નાદ અક્ષથી ઘેરીને નિષ્ટમાં લીધા પછી વાંકી ચિતવનથી અને મંદ મધુર હસિને ઉલટી રીતીથી ઘાત કરી અંકચિતવન એટલે આપતું વાંકી દ્રષ્ટિથી નિહાળવું અને મંદ મંદ મધુર હસવું એ ખે વાના ઘાત રૂપ છે. તે એ અન્ને પ્રકારથી મારી ઘાત કરી પણ તે ઉલટી રીતીથી ઘાત કરી છે એટલે લૌકિક ઘાતથી એ ઘાત ઉલટા પ્રકારની છે. તે કેવી રીતે કે લૌકિક ઘાત તે પ્રાણનાશક છે અને આ અલૌકિક ઘાતમાં પ્રાણની હાની મુદ્દત ન થાય તેથી કહ્યું જે ઘાત કરી પણ (ઉલટી સુદાનસોં) એટલે લૌકિક ઘાતથી ઉલટી રીતીથી એ અલૌકિક ઘાત કરી.

હવે ત્રીજા ચરણનો પુર્વાર્ધ કહે છે કે—

(ચતુર્ભુજદાસ પીર યહ તનકી, મિટત ન ઐષધ આનસોં.)
અર્થ—ચતુર્ભુજદાસજી કહે છે જે પ્રભુના નેત્ર કટાક્ષના આણથી જેનો વેધ થયો છે અને વાંકી ચિતવન અને મંદહાસ્યાવસોકનથી જેની ઘાત થઈ છે તેનું ચિત્ત પ્રભુમાં તન્મય થઈ જાય છે તેથી પ્રભુના વિયોગમાં તેને અત્યંત પીડા થાય છે. કોઈપણ પીડા નિવૃત્ત કરવી હોય તો ઐષધી લેવી જોઈએ. ઐષધી લીધાથી પીડા મટે તો

આ પીડા નિવૃત્તિને માટે પણ ઔપધી ખાધાથી એ પીડા મટી જશે એમ દોષ કહેતો ત્યાં કહે છે ને એ પીડા બીજી ઔપધીઓથી મટે તેમ નથી. એટલે આ અઘૌઠિક પીડા છે તે બીજી કેતાં ઘૌઠિક ઔપધીઓથી મટે તેમ નથી. ત્યારે કેમ મટે તે એ ચરણુની પાછલી તુકમાં કહે છે.

(હોયહેં મુખ તખલીં ઉર અંતર, આલિંગન ગિરિધરન સુન્નત સોં.) અર્થ—એ વગ્નલક્ત કહે છે કે મને પ્રભુ વિયોગ સંબંધી પીડા છે તે આન કેતાં બીજી ઘૌઠિક ઔપધીથી નથી મટવાની, ત્યારે કેમ મટશે તે કહે છે ને પ્રભુના વિયોગની પીડા છે તે પ્રભુનો મિલાપ થઈ ને તેઓને આલિંગન થાય તો (એ અઘૌઠિક ઔપધીથી) મટે અને ઉરને વિષે અંતરમાં પણ મુખ ત્યારેજ થાય.

(સંપુર્ણ.)

રાજભોગનું ક્રીર્તાન.

(રાગ—સારંગ.)

એસી પ્રીતી કહું નહીં દેખી ॥
યશોમતિ સુત શ્રીવશ્લસુત જેસી,
શેષ સહસ્ર મુખ ભત ન લેખી. (૧)

આજા માંગ ચલે શ્રીગોકુલ,
કિરકિર ભંક જરોખન પેખી ॥
સુનિયત કથા જલદ ત્રાતકડી,
કુમુદિની ચંદ ચકોર વિશેખી. (૨)

ઇનકો કીયો સુખે' જીય ભાવત,
કરત શ્રૃંગાર વિચિત્ર વિશેષી ॥
ગોવિંદ ગોવર્ધનપે માંગત,
ખિછુરો પલ જીન અર્ધ નિમેષી. (૩)

(એસી પ્રીતી કહું નહીં દેખી) ભક્તિ માર્ગે પ્રકારના છે. એક તો મર્યાદા અને ખીજો પુષ્ટિ. મર્યાદા ભક્તિ માર્ગમાં અશ્વર્યા ભાવનું અંગીકાર છે અને પુષ્ટિભક્તિમાં સ્નેહનું અંગીકાર કરેલું છે. સ્નેહ સર્વોપર છે પરંતુ સંસાર વ્યવહાર સંબંધી સ્નેહ તે લૌકિક સ્નેહ કહેવાય છે. તે ક્ષણિક છે. નાશવંત છે. તેમજ વિકારવાળો અને સ્વાર્થને લીધે છે પણ પ્રભુ સંબંધી જે સ્નેહ છે તે અલૌકિક સ્નેહ કહેવાય છે. તે વિષે દ્યારામભાઈએ ભક્તિ પોષણ ગ્રંથમાં કહેલ છે કે (૩૫ ગુણુ દ્રવ્ય એ ત્રણ વાના પ્રીતી થવાના કહાવે પણ એ ત્રણે વિકાર રહિત સહજ સ્નેહ તે શ્રી. કૃષ્ણને ભાવે.) પ્રથમ લૌકિક સ્નેહનું વર્ણન કરે છે જે લોક વ્યવહારમાં કોઈનું સુંદર રૂપ જોઈ તેના માથે સ્નેહ ઉત્પન્ન થાય અથવા કોઈ ગુણુ હોય તો તેના ગુણુ જોઈને પણ. તેનામાં પાવવનામાં સ્નેહ ઉત્પન્ન થાય તેમજ કોઈ દ્રવ્યપાત્ર હોય તો દ્રવ્યની - લાલચે તેનામાં કેટલાકને સ્નેહ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે રૂપ, ગુણુ, અને દ્રવ્ય એ ત્રણે વાના પ્રીતી ઉત્પન્ન થવાનાં કારણુ રૂપ છે. છતાં તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલો સ્નેહ લૌકિક કહેવાય છે. કારણુ કે તે સ્નેહ સ્વાર્થને લીધેનું છે તેથી તે વિકારવાળો સ્નેહ કહેવાય છે પણ એ ત્રણે વિકાર રહિતનો જે શુદ્ધ સ્નેહ તે હરીને ભાવે છે અને લૌકિક સ્નેહ કેવો છે? ક્ષણમાં સ્નેહ હોય તો ખીજી ક્ષણમાં ઉતરી જાય. તે વિષે ભક્તજન કહે છે જે:-

છિનુ ઉતરે છિનુહીં ચઢે સોહી પ્રેમ ન હોય;
નિસવાસર ભીજ્યો રહે પ્રેમી કહીયેં સોય.

અર્થ—એક ક્ષણમાં સ્નેહ થઈ આવે અને બીજી ક્ષણ તે પાછો ઉતરી જાય એવા પ્રેમને પ્રેમની ગુણગીતામાં નથી ગણ્યો પણ પ્રેમ પ્રાપ્ત થયા પછી ત્યજી ને દિવસ તેમાં લીંબ્યો રહે તેજ પ્રેમ કહેવાય. વળી પંચામૃતમાં કહેલ છે ને:—

લક્ષ્મિ ભાવ ભાદ્રો નદી આવત હોઈ ગહેરાય;
સરિતા સોહી જનીયે જ્યેષ્ઠ માસ હહેરાય.

અર્થ—ભાદ્રવા માસમાં વર્ષાકાલ હોવાથી જલ વરસે છે તેથી કરી ખાલી પડેલી નદીઓમાં જલ આવતાંની સાથે તે નદીઓ જળથી પરિપુર્ણ થેરાઈ જાય છે તેમજ લક્ષ્મિભાવ પણ થતાંની સાથે એકદમ થેરાઈ જાય છે તેથી શું થયું. સરિતા કેતાં નદી તો તેને જાણવી જે જે માસમાં કડકડતા તડકા પડે તે વખતમાં પણ તેમાં જલ રહ્યું આવે. ખાલી ન થઈ જાય તોજ તેને સરીતા એટલે નદી જાણવી. તેવી જ રીતે લક્ષ્મિભાવ થેરાઈને નષ્ટ થઈ જાય એ શું કામનો? પણ ચાથ તેવું દુઃખ આવે તે સહન કરી લે પણ પ્રાપ્ત થયેલ લક્ષ્મિ ભાવને ન છોડે તો તે લક્ષ્મિભાવ સાચો કહેવાય. હવે આ ઠેકાણે સરિતા એટલે નદીની ઉપમાં એટલા માટે આપી છે કે સરીતાનો પ્રવાહ સાગર ભણી નિર્જર વહ્યા કરે તેમ આપણો પ્રેમનો પ્રવાહ નિર્જર અઘૌકિ સાગર એવા પ્રભુ તરફ વહ્યા કરવું જોઈએ. તેથી જ અત્રે સરીતાનું દષ્ટાંત આપેલું છે. તો ઘૌકિક સ્નેહમાં અને અઘૌકિક સ્નેહમાં આટલો તારતમ્ય છે. ઘૌકિક સ્નેહ તો કોઈપણ કરી લેશે પણ અઘૌકિક સ્નેહ થવો બહુ કઠણ છે તે વિષે પંચામૃતમાં વ્યાસ આવા કહે છે કે:—

નેહ નિભાવન કહિન હે સુર હું નિભવત નાહી;
ચહનો મોમ તુરંગપે ચહનો પાવક માહી.

અર્થ—અઘૌકિક સ્નેહને દેવતાઓ પણ નભાવી નથી શકતા. તે સ્નેહને નિભાવવો બહુજ કઠણ છે. તે આગળ કહે છે જે મીઠુના ઘોડા ઉપર બેસીને અગ્નિ વચામાંથી ચાકવું કેટલું કઠણ છે? તેહું અઘૌકિક સ્નેહને નભાવવું કઠણ છે.

વળી પંચામૃતમાં કહેવ છે કે—

જગ દુઃક્યો કાઉ ના મિથ્યો નિભે અંત લો પ્રીતી;
લોભી ચામ ચોર દામ કે કહા જનને રસ રીતી.

વ્યાસ બ્રાહ્મણ કહે છે કે આખા જગતમાં ખોજના કરશું તો પણ છેવટ સુધી પ્રીતીને નિભાવે તેવો કોઈ નહિ મળે. તેનું કારણ કહે છે કે સંસારી જનો તો ચામ અને દામના લોભી એટલે સ્વાર્થ પરાયણ હોય છે તેથી તેઓ પ્રભુ સંબંધી અઘૌકિક રસ રૂપ પ્રેમ ને શું જાણી શકે? એ અઘૌકિક રસ રૂપ શુદ્ધ પ્રેમનું શ્રીગોપીજનોએ અંગીકાર કરેલ છે. તો આપણા આ પુષ્ટિભક્તિ માર્ગમાં એજ સ્નેહનો અંગીકાર કરેલ છે. તે વિષે કહેવ છે કે—

સેવા રીતી પ્રીતી પ્રજ્જનકી જન હિત જગ પ્રકટાઇ.

એટલે પ્રભુની સેવા કેવી રીતે કરવી કે જેવી રીતે ગોપીજનોએ કરી તેજ રીતીથી અને પ્રભુમાં પ્રીતી કેવી રાખવી કે જેવી પ્રીતી ગોપીજનોએ રાખી હતી તેવીજ રાખવી. નિજ્જન કેતાં શરણે આવેલા શરણસ્થ જીવોને માટે ગોપીજનની સેવાની રીતી અને તેમના જેવી પ્રીતી જગતને વિષે શ્રી. મહાપ્રભુએ પ્રકટ કરી છે. એ ગોપીજનનો પ્રભુમાં કેટલો સ્નેહ હતો તે વિષે રાસ પંચાધ્યાયીમાં કહેવ છે કે (જનકે નયન નિમેષ ચોટ કેટિક

યુગ નહીં) અર્થ ગોપીજનનો પ્રભુમાં કેવો સ્નેહ હતો કે પ્રભુનાં દર્શન કરતાંમાં આંખની પાપણુ આટી આવતી એટલો સમય પણ કોટિ યુગ જેવડો લાગતો, તો આવા પ્રકારના સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રેમનો પુષ્ટિ-લક્ષિત માર્ગમાં અંગીકાર છે તેથી આવો સ્નેહ પ્રભુમાં રાખી પ્રભુને નાના પ્રકારના લાડ લાવવા. પણ પ્રભુની સેવા અને કથા રસને શ્રવણ શું નહીં શકે? એને તો કેવળ પ્રભુજ નહીં શકે. પ્રભુ સિવાય કોઈ નહીં અને વિશ્વરેલા શ્રવણને પાછા લીલામાં લાવવા પણ છે. તેથી તેઓ પ્રભુની સેવા અને ગુણગાનમાં જે પ્રવૃત્ત થાય તો જ પાછા લીલામાં પહોંચી શકે. તો તેમના ઉપર દયા લાવી પ્રભુએ મનમાં વિચાર્યું તે પ્રથમ આખ્યાનમાં કહેલ છે કે (શ્રી પુરુષોત્તમે વિચાર્યું હવે પ્રકાર શ્યો કરીયે' મારી સેવા અને કથા રસ નિરૂપવા તનુ કરીયે') પ્રભુએ વિચાર્યું જે વિશ્વરેલા શ્રવણને પાછા લીલામાં પ્રાપ્ત કરવાને મારી સેવા અને કથા રસનું નિરૂપણ કરવું પડશે. તેને માટે દેહ ધારણ કરીયે. એવો જે વિચાર પ્રભુએ કર્યો (તેને હેતે' આપોષે' પ્રકટયા શ્રીવલ્લભરાજકુમાર) એટલે એ ઇચ્છાને અનુસાર શ્રીવલ્લભરાજ જે શ્રીમહાપ્રભુજ તેના કુમાર શ્રીગુસાંધજી પ્રગટયા છે. પ્રકટ થઈ શું કર્યું તે સાતમાં આખ્યાનની શરૂઆતમાં કહેલ છે જે (આપ સેવા કરી શીખવે શ્રીહરિ લક્ષિત પક્ષ વૈભવ સુદ્રઢ કીધો) અર્થ—એ શ્રીગુસાંધજી પોતે હરિરૂપ છે તેથી હરિ પોતે જ પોતાની સેવા કરીને શરણસ્થ શ્રવણને શીખવી છે અને તે દ્વારા પુષ્ટિ લક્ષિત રૂપ ગોપીજનના માર્ગને સુદ્રઢ કર્યો છે. જે હારએ પ્રકટ થઈ પોતાની સેવા કરી ન બતાવી હોત તો શ્રવણ પ્રભુની સેવાને શું નહીં શકત? અને નહીં વિના કરી શકત પણ નહીં આપે તો શરણસ્થ શ્રવણના હિત માટે આટલો બધો શ્રમ કીધો તે વિષે આખ્યાનમાં કહેલ છે કે (નિ:સા-

ધન જનહિત કરવા શ્રીનાથવિકૃત આવીયા) પુષ્ટીભક્તિ માર્ગજ
નિઃસાધન છે તેમાં શરણે આવેલા જીવ નિઃસાધન છે તેમનું હિત
કરવાને માટે શ્રીવિકૃતનાથજી પધારેલા છે. પધારીને સ્નેહ સહિત
પ્રભુની સેવા આવી રીતે કરવી એમ ખતાવી આપ્યું અને હજી પણ
ખતાવી રહ્યા છે. સ્નેહથી પ્રભુની સેવા આજ દિન સુધી પણ જેવી
શ્રી વૃક્ષભદ્રાના આજ્ઞાંકે કે વડુ બેટીઓ કરે છે તેવી તો ક્યાંય થવાની
નથી. ગોપીજનનો આ પુષ્ટીભક્તિ માર્ગજ સ્નેહાત્મક છે તેથી પુષ્ટિમાં
સર્વ કાર્ય સ્નેહ સંયુક્ત જ હોવાં જોઈએ. વિના સ્નેહની સેવા પ્રભુ
અંગીકાર કરતા નથી તેથી ગુણાંકજીએ પણ આવા પ્રકારનું સ્નેહ
પ્રભુમાં રાખી પ્રભુની સેવા સ્નેહ સંયુક્ત આપણને કરી ખતાવીને
શીખવી છે તો એવી રીતે શ્રીગુણાંકજી શ્રીનાથજીની સેવા કરતાંમાં
શ્રીનાથજીમાં શ્રીગુણાંકજીનો સ્નેહ કેવો હતો તેનું વિવેચન નીચે મુજબ:

શ્રીમહાપ્રભુજીએ વધારે ભાગે અડેસમાં સ્થીર નિવાસ કરેલો છે
તેમ શ્રીગુણાંકજીએ શ્રીગોકુલમાં નિવાસ કરેલો છે. તેમના સેવ્ય સ્વરૂપ
શ્રીનવનીતપ્રીયાજી શ્રીગોકુલમાં ગિરાજતા અને શ્રીનાથજી શ્રીગીરી-
રાજજીમાં ગિરાજતા એવી રીતે જુદા જુદા ઠેકાણે ગિરાજવાનું કારણ
એકે બ્યારે આપશ્રી ગોકુલ હોય ત્યારે શ્રીનાથજી સંબંધી આરતી
યાતી અને શ્રીગીરીરાજજીમાં હોય ત્યારે શ્રીનવનીતપ્રીયાજી સંબંધી
આરતી યાતી તો જીવને પ્રભુ સંબંધી આર્તિ હંમેશા રહેવી જોઈએ એ
સૂચ્યું. એવી ઉત્કૃષ્ટ આરતીને શીધે એકાદ દિવસને અંતરે શ્રીગોકુલથી શ્રી
ગિરાજાજી અને શ્રી ગીરીરાજથી શ્રી ગોકુલ આપ પધારતા એવા
સમયમાં આપને શ્રીનાથજીનો એકાદ દિવસનો વિરહ તે યુગ જેવડો
લાગતો તે વિષે આખ્યાનમાં કહેલ છે કે (દિવસ એકાદનો વિરહ તે
યુગ સમો નિરાંજન વિષે રૂપ હૃદય ધરવા) આવા પ્રકારની પ્રીતી
શ્રીગુણાંકજીની શ્રીનાથજીમાં હતી તેથી કહ્યું જે:—

એસી પ્રીતી કહું નહી દેખી.

અર્થ:—એવી પ્રીતી ક્યાંય દીડી નથી એમ અષ્ટસખાંમાં જોવિંદદાસજી વર્ણન કરે છે. હવે આ કેટલાં એક શંકા થાય છે કે પ્રીતી કાંઈ દશ્યમાન વસ્તુ નથી છતાં ક્યાંય દીડી નથી એમ કેમ ગાયું? તેના સમાધાનમાં કહેવાનું કે. એ અઘૌઠિક સ્નેહ છે તે સ્વરૂપાત્મક છે. પ્રભુએ કહેલ છે જે સ્નેહ છે તે માફ સ્વરૂપ છે જેના અહોભાગ્ય હોય તેમને દશ્યમાન થાય. જોવિંદદાસજી જેવા માહાતુલાવી એને તેમનાં સાક્ષાત દર્શન થાય તેથી તેમણે ગાયું જે આવી પ્રીતી ક્યાંય દીડી નથી. વળી સાધારણ રીતીથી એવો પણ અર્થ થાય છે સ્નેહની ઉત્પત્તિ નેત્રોદ્વારા થાય છે. તેમ સ્નેહ કેટલો છે તેની પરિક્ષા પણ નેત્રોદ્વાર તેમનું પરિવર્તન નેયાથીજ થાય છે તેથી કહું જે એવી પ્રીતી ક્યાંય દીડી નથી. કેવી તે આગળ કહે છે જે (યશોમતિ સુત શ્રી વલ્લભ સુત જેસી શેષ સહસ્રમુખ જાત ન લેખી) અર્થ:— શ્રીયશોદાઇના પુત્ર શ્રી હાકોરજી અને શ્રીગુસાંધજીની પરસ્પર જેવી પ્રીતી છે, તેવી પ્રીતી ક્યાંય દીડી નથી. શેષજી પોતાના હજાર મુખથી એ પ્રીતીનું વર્ણન કરે તો પણ તે લેખી ન જાય. હવે એ કીર્તનના ખીજ અરણનો પુર્વાર્ધ કહે છે કે (આજ્ઞા માગ ચલે શ્રીગોકુલ દિર દિર જાંક જુરોખન પેખી) અર્થ ન્યારે શ્રી ગુસાંધજી શ્રીગિરીરાજ પધાર્યા હોય ત્યારે એકાદ દિવસ ત્યાં રહી પાછા શ્રીગોકુલ પધારતી વખતે શ્રીનાથજીની આજ્ઞા લઈને પધારે છે, છતાં પણ શ્રીગુસાંધજી પધારતી વખતે શ્રી નાથજી જુરોખામાંથી જાંડી જાંડીને પણ શ્રી ગુસાંધજી તરફ જુએ છે કારણ કે પરસ્પર સ્નેહ છે તેથી તેમના સાંસુ નેયા કરે છે.

હવે ખીજ અરણનો ઉત્તરાર્ધ કહે છે કે:—

(સુનિયત કથા જસદ ચાતકકી કુમુદિની ચંદ્રચક્ર વિશેષી)

અર્થ:—કૌટુંબમાં પણ પ્રીતિવાળા વણ છે. તેમાં કૃતકાકના નામ અન્ને ગણાવ્યા છે. એકતો ધન ચાતકની પ્રીતિ કેવી છે પ્રથવી માથે કૃતકા નિર્મલ જસ છે તેની કોઈની તે ચાહના ન કરતાં કૃષ્ણ ધનનીજ અનન્ય ચાહના કરે છે અને કુમુદિની કેતાં ચંદ્ર વિકાસી કમલની પ્રીતિ ચંદ્રમા સાથે હોય છે તેથી ચંદ્રોદય થાય ત્યારેજ તે ખીસે તે સિવાય નહિ ખીસે એ તેની અનન્યતા તેમજ ચક્ર પક્ષી છે તે ચંદ્રમા સામુજ નેષ્ટ રહે છે ખીજ સામુ જોતો નથી એ એના સ્નેહની અનન્યતા છે. એવી રીતે ધન ચાતક કુમુદિની ચંદ્ર અને ચંદ્રચક્રની પ્રીતિ પણ અનન્ય અને અસાધારણ છે છતાં પણ શ્રીનાથજી અને શ્રીગુસાઈજીની પ્રીતિ જે પરસ્પર છે તે એથી પણ વિશેષ છે.

હવે એ કીર્તનના ત્રીજા ચરણના પુર્વાર્ધ કહે છે કે—

(ધનકા કીયો સર્ગે હય લાવત કરત શ્રંગાર વિચિત્ર વિશેષી)
 ધનકા કેતાં શ્રીગુસાઈજીનું કરેલું સર્વે શ્રીનાથજીને લાવે છે એટલે પ્રીય લાગે છે. તેનું કારણ કે સ્નેહીતું કરેલું સામા સ્નેહીને પ્રિય લાગેજ સિવાય શ્રીગુસાઈજી નિત્ય પ્રતિ નવીન નવીન વિચિત્ર ભાંતિના શ્રંગાર પ્રભુને ધરાવે છે તેથી શ્રીનાથજી બહુજ પ્રસન્ન રહે છે. ભોગ રાગ અને શ્રંગાર પુષ્ટિમાર્ગના જેવું થવાનું નથી, હજી પણ આજ દિન મુખી શ્રીવલ્લભકૃપના ગાલક અથવા બહુ બેટીઓ ન્યારે શ્રંગાર ધરાવે છે ત્યારે એવા તો અકૌટુંબ દર્શન થાય કે ત્યાંથી આઘા ખસવાનું મનજ ન થાય. તેમજ પ્રભુને અનેક પ્રકારની તરેતરેની સામગ્રી સિદ્ધ કરી અંગીકાર કરાવવામાં આવે છે. તેમાંથી ઘણીઘણી

તરાઓના નામ પણ કાને સાંભળવામાં નહીં આવ્યા હોય તો તેવો ભોગ ખીજે આવેજ ક્યાંથી અને કીર્તનોમાં અષ્ટસખાએ જે પ્રભુના ગુણાનુંવાદ ગાયા છે એવો ગાન પણ ચાથ તેવા નિપુણ ગવૈયાથી નથી આવતું. તાનસેન મોટો ઉસ્તાદ ગવૈયો હતો. તેને શ્રીગુસાંઈએ ગાવાનું કહ્યું ત્યારે તો ગોવિંદ સ્વામી શ્રીગુસાંઈ આગળ ગાન કરી રહ્યા હતા અને તાનસેન આવ્યો એટલે તેને પણ ગાવાનું આપે કહ્યું ત્યારે તાનસેને કહ્યું જે મહારાજાધરાજ મખમલને કાંઈ ગુણીયાના થીગડાં દેવાય. એટલે તેમનો કહેવાનો મતલબ એ છે જે ગોવિંદ સ્વામીનું ગાન મખમલના જેવું છે અને તેમની આગળ માંડે ગાન ટાટ એટલે ગુણીયાં અથવા પારદાન જેવું છે. એટલે મખમલને કાંઈ ગુણીયાના થીગડાં દેવાય ? તો અષ્ટસખાનું ગાન પણ ક્યાંય થવાનું નથી કારણ કે અષ્ટસખા પ્રભુના અષ્ટ અંગ ૩૫ હતા તેથી તેમનું ગાન રસરૂપ હોય તેમાં કહેવું શું.

હવે ત્રીજા ચરણના ઉત્તરાર્ધમાં કહે છે કે—

(ગોવિંદ ગોવર્ધનપે માંગત ગિજુરોપદ છન અર્ધ નિમેખી) (૨)
અર્થ—આ કીર્તનની સમાપ્તિમાં ગોવિંદસ્વામી કહે છે. પ્રભુથી છુટા પડવાપણું અર્ધ નિમિષ આંખની પાંપણુ ખીચાથને પાછી ખુલે તેનો અરધાસમય સુધી પણ ન થાઓ એવી રીતે હરિદાસ વર્ષ એવા ગિરિરાજી પાસેથી માંગણી કરી છે.

(સંપૂર્ણ.)

આશ્રયનું કીર્તન.

રાગ—મિહાગ.

- ભજ સખી ભાવ ભાવિક દેવ,
કોટિ સાધન કરો કોઈ તોઉ ન માને સેવ. (૧)
- ધૂમ કેતુ કુમાર માંગ્યો કોન મારગનીતી,
પુરુષતે ત્રીય ભાવ ઉપજ્યો સખે ઉલટી રીતી. (૨)
- બસન ભૂષણ પલટ પેહેરે ભાવકે સંગે,
ઉલટ મુદ્રા દંઈ અંકન વરણ સૂધે હોય. (૩)
- વેદ વિધિકો નેમ નાહી પ્રીતકી પહેંગાન,
વજ્રવધુ બસ કીયે મોહન સૂર ચતુર સુજન. (૪)

(ભજ સખી ભાવ ભાવિક દેવ) એક સખી બીજી પ્રતી કહે છે જે આપણા પ્રભુ ભાવિક દેવ છે તેનું સ્મરણ ભજન ભાવસહિતકર.

આપણા પ્રભુ પુષ્ટિ પુરુષોત્તમ ભાવાત્મક છે તેથી ભાવિક દેવ કહેવાય છે તે ગોપીજનનો આ પુષ્ટિ ભક્તિમાર્ગ પણ ભાવાત્મક છે. હવે ભાવ એટલે શું. પ્રીતી, સ્નેહ, પ્રેમ એ બધે ભાવ શબ્દના અર્થ છે. તો સ્નેહ અથવા ભાવ એ સર્વોપર વસ્તુ છે. તે લોકિક સ્નેહ છે તે તુચ્છ છે. પ્રભુ મંથંધી સ્નેહ તેજ સર્વોપર પદાર્થ છે, તે વિશે પંચામૃત ગ્રંથમાં વ્યાસ બાવા કહે છે જે—

(સરસ હોય સો જડ ભક્ષો તોકો કહે દુઃખ રોય, ત્રિદુઃખ ભયો કહા કાંમકો જ્ઞ વટ રસ નહી હોય) વ્યાસ બાવા કહે છે જે (સરસ) એટલે રસસહિત હોય તે જડ હોય અથવા જડ જેવો હોય તો પણ સારો કરણ પ્રભુના રસિક જન એટલે સ્નેહીજન છે તેમને

પ્રભુના વયોગ સંબંધી પીડા અથવા જે દુઃખ થાય છે તે પોતાના જેવો રસીકજન મળે તો તેની આગળ એ પોતાનું દુઃખ રોઈ રહીને પણ કહેવાય. પણ કૌકિક વિશેષ દુઃખથી ભરેલો શું કામનો કે જેના ઘટમાં રસ એટલે પ્રભુ સંબંધી સ્નેહ ન હોય તે શું કામનો? એટલે તે રસિક જનને કશા ઉપયોગનો નથી. વળી પંચામૃતમાં કહેલ છે:—

(જલ ન કુખાવે કાષ્ટકો કહો કહાંકી પ્રીતી અપનો સીંચ્યો જનકે યહ ખડેનકી રીતી) જલ કાષ્ટને કુખાવતો નથી, તો કાષ્ટની અને જલની ક્યાંની પ્રીતી છે એમ શંકા થાય તો કહે છે કે જલના સીંચનથી કાષ્ટ થયો છે તેથી જલ તેને તારે છે પણ કુખાવતો નથી એ મોટા પુરોની રીતી છે, આ ઉપરથી એમ સમજવાનું છે કે જલ પદાર્થોમાં એટલી સ્નેહની અસર છે તો આપણામાં કેટલી જોઈયે.

આપણા પ્રભુ સ્નેહે કરીને પુરિપુર્ણ છે તેથી ભાવિક દેવ કહેવાયા. કહેવત છે કે (જલ કુખામાં હોય તો અવાડામાં આવે તેવી રીતે ભાવ પ્રભુમાં સંપૂર્ણ હતો તો તેમના દાન કરવાથી ભાવ નામની વસ્તુ ગોપીજનમાં પણ આવી. ભાવની ઉત્તીજ પ્રભુથી છે તો એ ભાવિક દેવની પ્રાપ્તી પણ ભાવવિના ઇતર દોષ પણ પ્રકારથી ન થાય. સૂરદાસજી લીલામાં અંપકલતા સખી હતા તેથી તે ભાવમાં મગ્ન થઈ ખીજ સખીને સંજોધી શરણુસ્થ છૂવો પ્રતી કહે છે જે હે સખી આપણા અકૌકિક પ્રાણુ પ્રતિ એવા પ્રભુ જે ભાવિક દેવ છે તેમનું સ્મરણુ ભજન ભાવ સહિત કર. હવે આ ઠેકાણુે ભજ શબ્દ કહ્યો છે તે ભજ સેવામાં ધાતુ છે તેનો અર્થ સેવા અને ગુણુગાન બન્ને થાય છે એટલે ભાવ સહિત પ્રભુની સેવા અને ગુણુગાન કર.

ભજ શબ્દનો અર્થ સેવા અને ગુણગાન બંને થાય છે. (મંગલાથી રાજભોગ સુધી અને ઉત્થાપનથી સેન સુધી) સેવા કરતાં સંયોગ રમ્ભનો અનુભવ કરવો અને રાજભોગ પછી અને સેન પછી અનોસરમાં વિપ્રયોગ રમ્ભનો અનુભવ જેમ ગોપીજનો (વેણુગીત યુગલગીત ગોપીકગીત) ગાંધને કર્યો તેમ કરવો. તે ગુણગાન સમજવું માટે સેવા અને ગુણગાન બંને કરવા તે પણ ભાવ સહિત કરવા, ભાવ વિના સર્વ નકામું છે. તેથી ભાવસહિત ભજવાનું કહ્યું છે. હવે પ્રથમ ચરણનું ઉત્તરાર્દ કહે છે.

(કોટિ સાધન કરો કોઈ તોઉ ન માને સેવ; આ પ્રથમ ચરણના પુર્વાર્દમાં કહ્યું જે ભાવિક દેવનું ભાવસહિત સ્મરણ ભજન કર; તે પ્રમાણે ભાવસહિત સ્મરણ ભજન ન કરતાં કોઈ કોટાન કોટિ સાધને કરીને ભજે તો તેને પ્રભુ પોતાની સેવા તરીકે માનતા નથી.

અને ભાવ કહેતાં રનેહ સહીત કરેલી (રાઈ જીતની સેવાકો કૂલ માનત મેર સમાન) રાઈ જેટલી સેવાને પણ પ્રભુ મેર પર્વત સમાન માની લીધે છે.

હવે એ કીર્તનનો ખીજો ચરણ કહે છે કે:—

દૂમકેતુ કુમાર માગ્યો કોન મારગ નીતી;
પુરૂષ તેત્રીય ભાવ ઉપજ્યો સખે ઉવટી રીતી.

સોળ હજાર અગ્નિકુમાર દંડકારણ્યમાં તપશ્ચર્યા કરતા હતા. ત્યાં રામચંદ્રજી પધારી તેમને દર્શન દીધા અને વરદાન માગવાને કહ્યું. તે વખતે રામચંદ્રજી મર્યાદા પુરૂષોત્તમ હોવાથી તેમનું કોટિ કંદર્પ-ક્ષાવણ્ય સ્વરૂપ બનેછને અગ્નિકુમારો મોહને ગ્રામ થયા અને એ માગ્યું કે, અમે તમારી દાસીઓ થઈએ. ત્યારે રામચંદ્રજીએ કહ્યું છે જે

સારસ્વત કલ્પને વિષે કૃષ્ણાવતાર સમયે તમારો અંગીકાર થશે. એમ વરદાન આપ્યું. તો ધૂમકેતુ કહેતાં એ અગ્નિકુમાર પુરુષ હતા, છતાં સ્ત્રીભાવ ઉત્પન્ન થયો. એ પુષ્ટિ ભક્તિમાર્ગની રીતી ખીજા માર્ગથી ઉત્પટા પ્રકારની છે.

હવે ત્રીજો ચરણ કહે છે:—

બસન ભૂષણ પદ્મ પહેરે ભાવ કે સંગેગ;
ઉત્પટ મુદ્રા ઈ અંકન બરન મુખે હોય.

અર્થ—પ્રભુએ ન્યાયે મોરલી નાદ કર્યો, ત્યારે ગોપીજનો પ્રભુના ભાવમાં નિમગ્ન થઈ ગયા, તેથી તેમને ભાન રહ્યું નહોં. એટલે ઉતાવળથી વસ્ત્રાભુષણ આડાઅવળાં ધારણ કરી લીધા. પણ તે પ્રભુ સન્મુખ જતાં સવળાં થઈ ગયાં તે કેમ કે જેમ છાપમાં ઉંધા અક્ષર શતરેલા હોય છે. પણ તે કાગળમાં છાપે ત્યારે જેમ સવળાં થઈ જાય છે, તેમ ગોપીજનોના અવળાં વસ્ત્રાભુષણ પ્રભુ સન્મુખ જવાથી સવળાં થઈ ગયાં તો પ્રભુ સન્મુખ રહેનારનું પ્રભુ સંબંધી કાર્ય અવળું હોય તો પણ ભગવન્ સન્મુખતાથી સવળું થઈ જાય.

હવે એ કીર્તનનો ચોથો ચરણ કહે છે:—

વેદ વિધિએ તેમ નાહીં પ્રીતીકી પહેંચાન;
વ્રજબધુ બસ કીર્યે મોહન મૂર ચતુર મુગ્ધન.

અર્થ—વેદમાં જે કરવાનું કહ્યું હોય તે વિધી કહેવાય છે, અને જે ન કરવાનું કહ્યું હોય તે નિષેધ કહેવાય છે. તો કહે છે કે, ભાવિક દેવને વેદની વિધીથી પણ જાણ્યા નથી જતા. એ તો કેવળ પ્રીતીએ કરીને પહેંચાન્યા જાય તેમ છે. વ્રજબધુ કહેતાં ગોપીજનોએ કેવળ પ્રીતીએ કરીનેજ એ ચતુર મુગ્ધન અને મોહન એવા પ્રભુને

વસ કીધા. હવે આ દેકાણે મોહન શબ્દ શા માટે કહ્યો છે, પ્રભુ છે તે આખા વિશ્વને મોહ પમાડનાર છે. તેવા પ્રભુને પણ ગોપીજનોએ પ્રેમ વડે મોહીત કરી વસમા કરી લીધા. તે વિષે રાસ પંચાધ્યાયીમાં ગોપીજનો પ્રતી પ્રભુએ કહેવું છે કે, (સકલવિશ્વ આપ વશકર મોહી માયા સોહત હે, પ્રેમમયી તિકારી માયાસો મોહી મોહત હે.) પ્રભુ કહે છે જે મારી માયાએ કરીને આખા વિશ્વને મેં મોહિત કરી લીધા છે. પણ ગોપીજનોને કહે છે જે હે ગોપીજનો ! આ પ્રેમમયી તમારી માયાએ મને પણ મોહી લીધો છે. તો પ્રભુ ચતુર શીરોમણી હોવા છતાં પ્રેમના વશમાં થઈ ગયા, પ્રેમ વિના કોઈ પણ પ્રકારથી વશમાં ન થાય.

(સંપુર્ણ)

હિલગનું કીર્તન.

(રાગ ધન્યાશ્રી.)

હોં નંદલાલ વિના ન રહું ॥

મનસા વાચા ઝોર કર્મણા હિતકી તોસોં કહું. (૧)

ભે કછુ કહો સોઈ શિર ઉપર સોહોં સથે સહોં ॥

સદા સમીપ રહોં શ્રીગિરિધરકે સુંદર વદન ચહું. (૨)

ચહ તન અર્પણુ હરિકોં કીનો વહ સુખ કહા લહું ॥

પરમાનંદ મદનમોહનકે ચરણુ સરોજ ગહું. (૩)

હોં નંદલાલ વિના ન રહું:—

શબ્દાર્થ—એક વિરહી વ્રજભક્ત પોતાના જેવા ભાવવાળા ખીજ વ્રજભક્ત પ્રતિ કહે હું નંદલાલ વિના નથી રહી શકતી.

ટીકા—અત્રે પ્રથમ (હાં) શબ્દ કહ્યો છે તે તો અભિમાન-વાચક છે તે કેમ કહ્યો હશે એવી શંકા થાય તો ત્યાં કહે છે એ ભક્ત પોતે અનુભવી રહેલી પોતાની દશા પોતેજ જાણી શકે છે. ખીજે કોઈ જાણી નથી શકતો તો પોતાની દશાસૂચન કરવાને ખાતરજ અત્રે હાં શબ્દ કહ્યો છે. સિવાય તેમાં અભિમાન તો શું પણ અભિમાનની ગંધ સુધ્ધાં તેમાં નથી. વળી એમ પણ શંકા થાય છે જે પોતાની દશા ખીજની આગળ કહેવાતું પ્રયોજન શું ત્યાં જાણવાતું કે ભક્તજનોને પ્રભુના વિરહમાં પારાવાર પીડા થાય છે તે બ્યારે પોતાના જેવા ભાવવાળી ખીજ મળે તેની આગળ પોતાનું દુઃખ રોઈ રડીને કહે ત્યારેજ તેને કાંઈક આશ્વાસન મળે છે, તેથી કરીને કહેવું પડે છે. કહ્યા સિવાય (સ્વસ્થતા નહોં મલતી હોવાથી) તેનાથી રહી શકાતું નથી. પછીનો શબ્દ (નંદલાલ) છે તો એ વ્રજ-ભક્ત કહે છે જે નંદલાલ આંધણા સર્વના અઢૌકિક પતિ છે. શાસ્ત્રમાં પતિ શબ્દના અર્થની તપાસ કરીશું તો જણાશે કે કાલ કર્મોદિકના ભયથી મુક્ત કરે તેજ પતિ કહેવાય તો તેવી સામર્થ્ય તો કેવળ પ્રભુમાં છે. ખીજ કોઈમાં નથી. માટે નંદલાલ એવા પ્રભુ આપણા સૌના અઢૌકિક પતિ છે. તેમના વિના ન રહી શકાય તો પતિવૃતા સ્ત્રીને પોતાના અઢૌકિક પતિ વિના ન રહી શકાય. એનાથી વળી ઉત્તમ ખીજું શું હોઈ શકે? કાંઈજ નહોં એજ એના માટે સર્વોપર દશા છે તે પોતે અનુભવી રહી છે, તેનું સૂચન ખીજ સખીને સંજોધી શરણસ્થ છવ પ્રતિ કહે છે જે પ્રભુ વિના આપણાથી ન રહી શકાવું જોઈએ.

હવે એ વ્રજભક્તને પોતાની દશા પોતાના જેવા ભાવવાળી

ખીજ સખીને કહી સંભળ વે છે તે કેવી રીતે એ પ્રથમ ચરણના ઉત્તરાર્ધમાં કહે છે કે:—

(મનસા વાચા ઓર કર્મણા હિતકી તોસોં કહું.) શબ્દાર્થ—
 એ વ્રજલક્ત પોતાની દશા ને ખીજ સખીને કહી સંભળાવે છે તે કેવી રીતે કહે છે કે, મન કર્મ અને વચન. એ ત્રણેની એકતાથી હિતની વાત કહે છે. હવે સંસારી જનોનું કહેવું કેવા પ્રકારનું હોય છે કે મનમાં હોય એક વચનમાં, વળી ખીજનું અને ક્રીયામાં, વળી ત્રીજું એ તો કપટરૂપ ગણાય; તે ઘોઠિકમાં પણ સુદ્ધ નથી ગણાવું. તો અઘોઠિકમાં તેવા પ્રકારનું કહેવું કેમ શુદ્ધ ગણાય. શુદ્ધતા તો મન વચન અને કર્મ એ ત્રણેની એકતા વિના ન થાય, તેથીજ એ વ્રજલક્તે મન વચન અને કર્મ એ ત્રણેની એકતા કરીને કહેવું છે. એ ગોપીજનનું કહેવું અતિ ઉત્તમોત્તમ પ્રકારનું છે. આપણા આ પુષ્ટિ-લક્તિમાર્ગમાં ગોપીજનની જેવી રીતી રાખેલ છે અથવા પુષ્ટિલક્તિમાર્ગજ ગોપીજનનો છે. વ્રજલક્તનું કહેવું એટલે વાણીનો ઉચ્ચાર ન્યારે મન કર્મ વચન એ ત્રણેની એકતાથી છે તો પછી પુષ્ટિમાર્ગમાં તમામ કાર્ય મન વચન કર્મ એ ત્રણેની એકતાથીજ હોવા નેહએ. એ ત્રણેની એકતા વિના પુષ્ટિ-લક્તિમાર્ગમાં એક ડગલું પણ ન ભરી શકાય. એ ભાવ પણ ઉપસા વાચ્યમાં સમાયસો છે. તે પછી (હિત) શબ્દ છે એ વ્રજલક્ત કહે છે ને આપણા હિતની વાત હું તને કહું છું. હવે અઘોઠિક પતિ એવા પ્રભુ વિના ન રહેવાય. એના જેવું હિત પતિવ્રતાને માટે કહું હોઈ શકે ? કોઈજ નહીં, એજ મોટામાં મોટું હિત છે. તો (હિતકી તોસો કહું) એટલે તને કહું છું. એમ કહું તેનું કારણ કે, હિતની વાત પોતાની હિતુ હોય તેની

આગળજ કહી શકાય. ખીજની આગળ ન કહેવાય, તેથી પોતાની હિતુ હતી તેને એ વાત સાંભળવાની યોગ્યતા હોઈ શકે. ખીજને નહીં તેથી કહ્યું કે તું મારી હિતુ છે, તેથી હિતની વાત તને એટલે તારી આગળજ કહું છું. ખીજની આગળ હિતની વાત નજ કહેવાય એ ભાવ પણ સમાયસો છે.

હવે ખીજ ચરણનો પુર્વાર્ધ કહે છે કે—

(જે કહ્યું કહો સોઈશિર, ઉપર સો હોં સમેં સહોં) આ વ્રજલક્ત કહે છે જે આપણા અઘૌટિક પતિ એવા પ્રભુ વિના મારાથી જે નથી રહી શકાતું એ દશા સર્વોપર છે. જેનાં અહોભાગ્ય હોય તેને આવી દશા પ્રાપ્ત થાય છે પણ તે સંસારી જનને નહીં ભાવે કહેવત છે કે (લક્ત જગતકી ખાતમે હોત પરસ્પર વેર, વે વાકું મીઠી કહે વે વાકું કહે જેર.) અર્થ—લક્ત અને જગત એટલે દુનીયાના લોકો અથવા સંસારી જનોની વાતોમાં પરસ્પર વિરૂદ્ધતા હોય છે. સંસારી જનોને જે અમૃત જેવું પ્રીય હોય છે તે લક્ત જનને કડવું જેર જેવું લાગે છે અને લક્ત જનને અમૃત રૂપ હોય તે સંસારી જનને ન સોહાય એ રીતીજ છે તેથી તેઓ આડો અવળી વાતો મારા વિષે કરશે તે ભલે કરે. તેની મને દરકાર નથી. તેઓ જે કાંઈ કહેશે તે હું સર્વ મારા મસ્તક ઉપર ચડાવી લઈશ અને સહન કરી લઈશ પણ અમુક કાર્ય કરીશ તે એ ચરણના ઉત્તરાર્ધમાં કહે છે કે—

(સદા સમીપ રહોં શ્રીગિરિધર કે સુંદર વદન ચહું,) સદા સર્વદા પ્રભુની સમીપમાં રહ્યા કરીશ અને શ્રી ગિરિધર એવા પ્રભુના મુખાવિંદના અવલોકનની ચાહના સદા કરીશ. હવે સમીપ શબ્દનો એવો

પણ ભાવાર્થ થાય છે જે ભલે પ્રભુથી દૂર હોય પણ અષ્ટ પ્રહર પ્રભુનું જે સ્મરણ રહ્યું આવે તો તે દૂર નથી પાસેજ છે તે વિષે પંચામૃતમાં વ્યાસ બાવાએ કહેલ છે કે—

(સંજન યો મતિ જનીયો દૂરદેશકો, વાસ નેનકો અંતર ભયો પ્રાત તુમારે પાસ.) અર્થ—વ્યાસ બાવા કહે છે કે હે સંજનો ભગવદીઓના સંજન ભક્તજનજ હોય તો ભક્તજન પ્રતી એમનું કહેવું છે જે તમારા મનમાં એવી શંકા ન લાવવી જે જેની સાથે સ્નેહ છે એવા પ્રભુ આપણાથી દૂર છે એમ ન જાણવું. નેત્રાને માત્ર અંતર છે પણ આપણા પ્રાણ તો તેમની પાસેજ છે. વળી કહ્યું છે જે (જલમે વસે કુમુદિની ચંદ્રા ખસે આકાશ, જોજન જાકે મન ખસે સોજન તાકે પાસ.) અર્થ—કુમુદિની કેતાં ચંદ્ર વિકાસી કમલ તો જલમાં વસે છે અને એમણે જેની સાથે સ્નેહ કર્યો છે એવો ચંદ્રમા આકાશમાં વસે છે તો ક્યાં પૃથવી માથેનું જલ અને ક્યાં આકાશમાંનું ચંદ્રમાં પાર વિનાનું દૂર છે છતાં એ કમલનો સ્નેહ ચંદ્રમા સાથે છે તેથી ચંદ્રમાં તેના મનમાં વસે છે તો જે જન જેના મનમાં વસે તે તેની પાસેજ છે. તો આપણું મન પ્રભુમાં હોય અને અષ્ટપ્રહર પ્રભુનું સ્મરણ રહે તો પ્રભુ દૂર હોય તોપણ તે દૂર નથી પાસે છે અથવા સમીપમાં છે. એમજ કહી શકાય કારણ કે મનમાં વસી રહ્યા છે માટે પાસેજ છે તેથી ગોપીજને કહ્યું કે શ્રીગીરીધર એવા પ્રભુની સમીપમાં રહું અને તેમના સુંદર એવા મુખાર્વિંદની ચાહના કરું એમ કહ્યું કારણ કે પ્રભુનો મુખાર્વિંદના જેવી સુંદરતા ત્રીસોડીમાં ક્યાંય નહી મજે સર્વોત્કૃષ્ટ એ સુંદરતા છે. પ્રભુના સર્વાંગ અતિ સુંદર ટોટિકંદપ લાવણ્યના

જેવા સુંદરતાવાળા છે તો પછી આપના મુખાર્વિંદની સુંદરતાનું શું કહેવું ? અધિષ્ઠાધિક અપાર સુંદરતા છે તેથી કહ્યું કે પ્રભુના સુંદર એવા વદન કેતાં મુખાર્વિંદાવલોકન એટલે મુખાર્વિંદના દર્શનની ચાહના તો કરીશ. હવે અત્રે પ્રભુના સર્વોગ સુંદર છે છતાં મુખાર્વિંદના દર્શનની ચાહના શા માટે કરી છે કે મર્ષાદાલક્ષિ છે તે ચરણાત્મક છે અને પુષ્ટિ લક્ષિ છે તે મુખાર્વિંદાત્મક છે. તેમ ચાહના કરવાવાળા પુષ્ટિલક્ષ્મી ગોપીજન છે તેથી તેમણે મુખાર્વિંદની ચાહના કરી છે. તે પણ કેવી રીતે કે એ કાર્ય માટે સિદ્ધ થવાને માટે લૌકિક જનો કડવાં વચન અથવા જે કાંઈ કહેશે તે મારા મસ્તક ઉપર ચડાવી અને સહન કરી લઈશ પણ પ્રભુની સમીપ રહી આપના મુખાર્વિંદનાં દર્શન તો અવશ્ય લોક સંકોચ તજીને પણ કરીશ. કારણ કે જો લોક લગ્નને સંભાળવા જઈએ તો પ્રભુનું મળવું થાતું નથી. તે વિષે એક કીર્તનમાં કહેલ છે કે (લાજ કાચે દુઃખ પાછયે મિન મિલે હોય અકાજ) અર્થ—લોક લગ્ન કરેથી પ્રભુનું મળવું ન થાય એટલે આપણું અકાજ થાય અને દુઃખ થાય તેથી લોકકાજ તજીને પ્રભુને મળવું. તેમ આ લક્ષ્મી પણ બધું સહન કરીને પણ પ્રભુના મુખાર્વિંદની ઝાંખી કરીશ એમ કહ્યું એને શ્રી મહાપ્રભુણ પણ પ્રભુના મુખ રૂપ છે તે વિષે સર્વોત્તમજ્ઞમાં આપતું નામ (શ્રીકૃષ્ણાસ્થ) શ્રી ગુસાંધજીએ કહેલ છે તેમની ચાહના કરવી. હવે એ કીર્તનના ત્રીજા ચરણનું પુર્વાર્ધ કહે છે કે—

(યહ તન અર્પણ હરિકો કીનો વહ મુખ કહા લહુ) એ વંજ લક્ષ્મી કહે છે જે આ દેહ પ્રભુને અર્પણ કરી તે સંબંધી મુખ જે પ્રાપ્ત થયું તેનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી કારણ કે તે વખતે તો અવતાર દશા હતી તેથી વ્રજલક્ષ્મી પોતાની દેહ સાક્ષાત અર્પણ કરી હતી તેથી તે અર્પણ કર્યાં સંબંધી જે મુખ થયું તે મુખનું વર્ણન ન

ધર્મ શકે એમ કહ્યું પણ હમણાં તો અનવતાર દશાનો સમય છે તો આ વખતમાં આ દેહનું અર્પણ કેમ થાય કે આપણે બ્રહ્મસંબંધ લેતી વખતે દેહ, પ્રાણ, ઇંદ્રીય, અંતઃકરણ, સ્ત્રી, ધર, પુત્ર, દ્રવ્ય, આત્મા સહિત સર્વ પ્રભુને અર્પણ કરી ચુક્યા છીએ. ત્યારથી સર્વ પ્રભુનું છે, આપણું કંઈ નથી. છતાં પણ સર્વમાં પોતાપણાનું મમત્વ રાખી બેઠાં છીએ એજ ખોટું છે. આવું ખોટું મમત્વ શાથી થાય છે કે આપણે અર્પણ કેવળ વચનથી ગઈને શ્લોક એલીનેજ માત્ર કરેલું છે. તેને અનુસરીને મનથી અને ક્રીયાથી જે અર્પણ હમેશાં કરતા રહીએ તો અર્પણ મન કર્મ અને વચન ત્રણેની એકતાનું થાય. તેવા પ્રકારથી જે દેહ હમેશાં ત્રણેની એકતાથી હરીસેવામાં જે લાગી રહે તો તે અર્પણ સાચો અથવા પરિપક્વ દશાનો કહેવાય. તેવા પ્રકારથી જે આ દેહ અર્પણ કરાય તો પછી તે દેહને જે કંઈ સુખ થાય તેનું વર્ણન ન થઈ શકે. વર્તમાનકાળમાં પણ તેવા પ્રકારથી જે અર્પણ કરે છે, તેને અપુર્વ સુખ મળે છે તે તેજ જાણી શકે. કારણ કે, જેને જે વાતનો અનુભવ થાય તે તે વાતને જાણી શકે ખીજને ક્યાંથી જાણી શકે તેથી શ્રીયમુનાજીના પદમાં કહ્યું છે કે, (અનુભવી વિના અનુભવ કહા જાનહી, જાણે પિયા નાહી ચિત્ત ચોરે.) અર્થ—જ્યાં સુધી જેને અનુભવ નથી થયો તો તે જન વિના અનુભવની વાતને શું જાણી શકે? અનુભવી હોય તેજ જાણી શકે; વિના અનુભવી નજ જાણે. અનુભવ જ્ઞાને થાય કે જેનું ચિત્ત પ્રભુએ ચોરી લીધું હોય, એટલે જેનું ચિત્ત અષ્ટપ્રહર પ્રભુમાં લાગેલું હોય તેને અનુભવ થાય. ખીજને ન થાય. માટે બ્રહ્મસંબંધમાં દેહ પ્રભુને વચનથી અર્પણ કરી ચુક્યા છીએ, ત્યાર પછીથી આ દેહ પ્રભુની છે, માટે અષ્ટપ્રહર મન, કર્મ, વચનથી પ્રભુસેવામાં વિનિયોગ રાખીએ તો પછી એ દેહને જે અપુર્વ સુખ મળે તે કહ્યું ન જાય. તો એવા સુખ મળવાનો ઉપાય એ છે.

ચરણના ઉત્તરાર્ધમાં કહે છે કે, (પરમાનંદ મદનમોહનકે ચરણ સરોજ ગહું.)
આ કીર્તનની સમાપ્તિમાં પરમાનંદદાસજી કહે છે જે ઉપર વર્ણન
કરી આગ્યા તે દેહ અર્પણનું અપુર્વ સુખ પ્રાપ્ત થવું એ સાધન
સાધ્ય નથી, પણ કૃપાસાધ્ય છે. માટે આપણે તો પ્રભુનું ચરણશરણ
જો દેહ રીતે ગ્રહણ કરશું તો તે પ્રભુ દયાળુ છે. માટે દયા આણી
જરૂર કૃપા કરશે. આપણને એ વસ્તુ દુર્લભ છે, પણ પ્રભુ કૃપા કરે
તો સુલભ થઈ જાય, અને ચરણશરણ દેહ કરીને ગ્રહીએ તો પ્રભુ-
કૃપા પણ જરૂર કરે. તેથીજ અત્રે કહ્યું જે ચરણકમલને ગહું એટલે
દેહ કરીને એમનું ચરણશરણ ગ્રહણ કરું.

(સંપૂર્ણ)

હિલગનું કીર્તન.

રાગ-બિલાવલ.

લગન મન લાગી હો લાગી ॥
કહા કરેજો લોગ મેરો ॥
હો પ્રીતમ રસ પાગી. (૧)
કહુ ન સુહાય જાય ન કહું મન ॥
એસ બની આઈ અનમાગી ॥
અબ ધરીયત ચિત્ત આસપાસ રહિયે ॥
રસિક પ્રીતમ બડ લાગી. (૨)

(લગન મન લાગી હો લાગી) અર્થ-લગ્નિ એટલે સ્નેહ તે ક્યારે થાય
કે અગ્નિ વિના લગ્નિ ન થાય. એ અગ્નિ કષ્ટ કે પ્રભુવિયોગ સંબંધી
તાપાગ્નિ અંતરમાં થવી જોઈએ. તો તે દ્વારા સહજ સ્નેહ અથવા અપુર્વ
સ્નેહ જે પ્રભુમાં થાય તે લગ્નિ કહેવાય, તો એક વજલકત ખીજ વજલકત

પ્રતિ કહે છે જે મારા મનને તો પ્રભુ સંબંધી લક્ષ્મિ લાગી તે લાગી. હવે કાંઈ એ મટવાની નથી. કારણ કે પ્રભુ સંબંધી લક્ષ્મિ એવી છે કે એ લક્ષ્મિ જેને લાગે છે તેને પાછી કોઈ ટાળે મટતી નથી. વૈવેકિક સ્નેહ તો કેવો હોય છે કે ક્ષણમાં ઉતરે છે અને ક્ષણમાં ચઢી જાય છે. તો તેવા સ્નેહને તો સ્નેહની ગણતરીમાં જ નથી ગણ્યો. તે વિષે એક ભક્તજન કહે છે કે:—

છિત્તુ ઉતરે છિત્તુહી ચઢે સોહી પ્રેમ નહીં હોય;
નિસ વાસર ભોંજ્યો રહે પ્રેમી કહીયે સોય.

અર્થ—ક્ષણમાં સ્નેહ ચઢી જાય અને પાછો ક્ષણમાં ઉતરી જાય, તેને તો પ્રેમ ન સમજવો પણ રાત દિવસ પ્રેમમાં ભોંજાયો ને ભોંજાયો રહે તે પ્રેમી કહેવાય. માટે પ્રભુસંબંધી જે સ્નેહરૂપ લક્ષ્મિ જેને લાગી તે લાગી તે પાછી કોઈ દિવસ મટતી નથી.

હવે પ્રથમ ચરણનું ઉત્તરાર્ધ કહે છે કે:—

(કહા કરેંગે લોક મેરો હોં પ્રીતમ રસ પાગી:). એ ભક્ત કહે છે જે મારા મનને જે પ્રભુસંબંધી લક્ષ્મિ લાગી છે તે દુનિયાંના લોકો અથવા સંસારી જનોને નહીં સોહાય; એટલે અસહ્ય લાગશે, તેથી તેઓ મારું શું કરી નાખવાના છે? હું તો પ્રાણપ્રીતમ અલૌકિક પતિ એવા પ્રભુના રસમાં પગી થઈ એટલે નિર્મૂળ થઈ ગઈ છું. તે કેવી રીતે કે જેવી રીતે ગુડના રસમાં કીડી મળી જાય તો પછી તેમાંથી કોઈ પ્રકારથી તે નીકળી શકતી નથી, તેવી રીતે હું તો પ્રભુના રસમાં પગી ગઈ. તેથી હવે એમાંથી નીકળવાની નથી.

હવે બીજા ચરણના પુર્વાર્ધમાં કહે છે કે:—

(કણુ ન સોહાય જાય ન કહું મન, એસી બની આધ અનમાગી:.) પ્રથમના ચરણમાં કહ્યા પ્રમાણે મનને પ્રભુની લગ્ની

યાગી ગઈ, તેથી પ્રભુના રસમાં હું પગી ગઈ છું. તેથી હવે મને પ્રભુ વિના ખીલું કાંઈ સોહાવું નથી, અને માફ મન પ્રભુ વિના ખીજે ક્યાંય જતું નથી. તો પ્રભુ વિના કાંઈ પણ ન સોહાવું અને પ્રભુને મુકી મન અન્યત્ર ન જતું, આના જેવી વળી ઉત્તમ દશા કઈ હોઈ શકે? કોઈજ નહીં, એજ દશા ઉત્તમોત્તમ છે. આવી ઉત્તમ દશા પ્રાપ્ત થવાને માટે ધ્યાનએ તૈયારી કરે છે, અને એ દશાની પ્રાપ્તિને માટે અનેક યત્નો કરે છે છતાં તેઓને આવી દશા પ્રાપ્ત થતી નથી. કારણ કે, એ વસ્તુ સાધનસાધ્ય નથી કૃપાસાધ્ય છે. તેથી પ્રભુને હાથ છે. તો કોઈને શંકા થાય કે પ્રભુની આગળ આ વસ્તુની માગણી કરીએ તો પ્રાપ્ત થાય ત્યાં સમજવું કે માગવું એ પુષ્ટિનો ધર્મ નથી. એક કીર્તનમાં કહેલ છે જે (માગે સર્વસ્વ જતકે પરમાનંદ ભાંખે.) આપણે પ્રભુએવા કે પ્રભુલક્ષિત કરી એના બદલામાં કાંઈ માગી લીધું એ તો વ્યાપાર જેવું ગણાય, જેમ પૈસા આપીને ચીજ લીધા પરાબર થાય અને સેવાનું ફલ ગધું ચાલ્યું જાય, તેવીજ કલ્પું જે માગે સર્વસ્વ જતકે, તેમજ માંગવાથી નિર્પેક્ષ ભાવ જતો રહે તેમ પુષ્ટિલક્ષિતમાર્ગ છે તે નિષ્કામ લક્ષિતમાર્ગ છે. તે માંગવાથી સકામપણું થઈ જાય અને હૃદયમાં શું જાણે એ સર્વ પ્રકારથી શરણસ્થ હવે કોઈ પણ પ્રકારથી પ્રભુની આગળ કાંઈ પણ માંગવું ઉચિત નથી, પણ પ્રભુજાણથી સર્વ પ્રકારના સુખની અંતરમાં ચાહના રાખવી. અંતરની અંતરની જાણી સ્વહૃદયથી પોતાની મેલે આપણી ઇચ્છાઓથી પણ અધિક સુખ કૃપા કરીને વિના માગે આપશે. તેવીજ રીતે આ લક્ષ્ય પણ કહે છે. પ્રભુ વિના કાંઈ ન સોહાય અને એમના સિવાય મન અન્યત્ર ન જાય. આવી દશા પ્રાપ્ત

થરી આત કહણુ છે, છતાં પ્રભુએ પોતાની ઇચ્છાથી કૃપા કરી વગર માત્રે આવી દશા મને પ્રાપ્ત કરી છે, તેથી કહ્યું જે (એસી બની આઈ અનમાગી.)

બીજા ચરણના ઉત્તરાર્ધમાં કહે છે:—

(અર્થ ધરીયત ચિત્ત આસપાસ રહિયે રસિક પ્રીતમ બડમાગી.)
આ કીર્તન શ્રીહરિચરણનું કરેલું છે, તે એ કીર્તનની સમાપ્તિમાં એ ભક્ત કહે છે. જે હવે તો મનમાં એવી ધારણા થાય છે, પ્રભુની આસપાસમાં જે રહેવાય તો દર્શન સ્પર્શનાદિક સર્વ પ્રકારનું તેમના સંબંધનું સુખ અષ્ટપ્રહર મળતું રહે તોજ હું બડમાગી કહેવાઉં.

(સંપૂર્ણ.)

હિલ્લગનું કીર્તન.

(રાગ—આશાવરી.)

મેરો માઈ હરિ નાગરસોં નેહ;
જગતેં દુષ્ટિ પરે મન મોહન તખતેં બિસયોં ગેહ. ૧
કોઉ નિંદો કોઉ વંદો મો મન ગયો સંદેહ,
સરિતા સિંધુ મિલી પરમાનંદ ભયો એક રસ તેહ. ૨

(મેરો માઈ હરિનાગરસોં નેહ) અર્થ એક વ્રજભક્ત કહે છે જે હે માઈ મારો તો હરિનાગર એવા પ્રભુની સાથે સ્નેહ છે, કારણ કે સ્નેહ કરવા લાયક પ્રભુજ છે કારણ કે સ્નેહને જાણુનાર કે નિભાવનાર પ્રભુજ છે, તે વિષે પંચામૃતમાં કહેલ છે કે (જગ

હુંબ્યો કોઈ ના મિલ્યો નિલે અંતરોં પ્રીત, લોભી ચામ ઓર દામકે
કહા જાને સ્સ રીતી)

અર્થ—જગતમાં ઓજના કરતાં અંત સુધી પ્રીતિને નિભાવે
તેવો કોઈ ન મળ્યો. કારણ કે સંસારીજનોનું સ્નેહ સ્વાસ્થવાશું દામ
અને ચામના લોભવાશું હોય છે તો તેઓ પ્રભુ સંબંધી સ્નેહને
શું બંધી શકે માટે પ્રભુ સંબંધી સ્નેહ છે તેજ સ્વરૂપ સર્વોપર
પદાર્થ છે. તેથી એ વજલકત કહે છે જે હરિ નાગર એવાં પ્રભુ
સાથે મેં સ્નેહ કર્યો અને પ્રભુ સાથેનું સ્નેહ કેવી સર્વોપર વસ્તુ છે
કે તે થતાની સાથ કેવી ઉત્તમ દશા થઈ જાય છે તે એ પ્રથમ
ચરણના ઉત્તરાધર્મમાં વર્ણન કરે છે કે (જન્મને દષ્ટિ પરે મનમોહન
તખતે મિસર્યોં ગેહ).

અર્થ—પ્રભુ કેવા છે તે પ્રથમ કહે છે જે એકાદશ ઇંદ્રિયનો
મન રાજ છે તેને પણ પ્રથમ આપ મોહી લેનારા છે અને જ્યારે
મન જાય તો મનની સાથે સર્વ ઇંદ્રિયો પણ આપમાં જાય છે તો
તે કાર્યને સૂચવનારૂં આપનું નામ મનમોહન અત્રે કહેલ છે. તો
એવા મનમોહન જ્યારથી દષ્ટિયે પડ્યા ત્યારથી ગૃહાદિક (મિસર્યોં)
એટલે વિસ્મરણ થઈ ગયું. અર્થાત તેનું સ્મરણ ન રહ્યું. સ્મરણ
તો જેમની સાથે સ્નેહ કર્યો છે તેનુંજ હોવું જોઈએ. તે પણ કેવી
રીતે કે ગૃહાદિક જે પ્રપંચ રૂપ છે તેની તો વિસ્મૃતીજ ઉચિત છે.
તો આ વજલકત પણ કહે છે જ્યારથી દષ્ટિએ કરીને પ્રભુને મેં
દીક્ષા ત્યારથી ગૃહાદિક પ્રપંચનું વિસ્મરણ થઈ ગયું અને આપમાં
સ્નેહ થયો એ જન્મે અપુર્વ લાભ મને થયા અથવા એવી ઉત્તમો-
ત્તમદશા મને પ્રાપ્ત થઈ હવે એ કીર્તનના બીજા ચરણના પુર્વાધર્મમાં

કહે છે કે (કાઉ નીંદો કાઉ વંદો મો નન ગયો સંદેહ) અર્થ—
 પ્રભુ સંબંધમાં કોઈ સ્થળે પણ સંદેહ યુક્ત ન રહેવું કારણ કે
 ગ્રંથાદિકને વિષે આપે કહેલ છે કે (સંશયાત્માવિનસ્થતિ) સંશય
 યુક્ત જેની આત્મા છે તે નાસ પામે છે માટે ભગવદસંબંધમાં
 સંશય કોઈ કેદાણે ન કરવો. નિઃસંદેહ રહેવું જ્યાં મુખી માણસ
 સંદેહ અથવા સંશયયુક્ત છે ત્યાં મુખી તેને નિંદા સ્તુતિની પરવા
 રહે છે પણ જેના મનનો સંદેહ નિવૃત્ત થઈ જાય અને જે સંદેહથી
 રહિત નિઃસંદેહ થઈ જાય છે તેને નિંદા સ્તુતિની કાંઈ પરવા રહેતી
 નથી. તેથીજ આ ઉપદ્ધા ચરણમાં કહ્યું છે જે મારા મનનો સંદેહ
 ગયો એટલે નિવૃત્ત થઈ ગયો. હવે મારી કોઈ નિંદા કરો અથવા
 સ્તુતિ કરો ગમે તે કરો તેની મને દરકાર નથી.

હવે એ કીર્તનના બીજા ચરણના ઉત્તરાધર્ધથી પરમાનંદ
 દાસજી એ કીર્તનની સમાપ્તિ કરે છે જે (સરિતા સિંધુ મીલી
 પરમાનંદ ભયો એક રસ તેહ.)

અર્થ:—સરિતા કહેતાં નદિનો પ્રવાહ હંમેશાં પોતાના પતિ
 એવા સાગર તરફજ વહી કરે છે અને જ્યને તેના રસમાં મળી જાય
 છે તેમ આપણા પ્રેમનો પ્રવાહ પણ નિર્ગર વહીને પ્રભુમાં મળી
 જવો જોઈએ એવી રીતે આ કીર્તનના કરતા પરમાનંદદાસજી કહે
 છે તો આ કેદાણે સરિતા સિંધુનું દષ્ટાંત કેમ દીધું છે એમ જાણવાની
 ઇચ્છા થાય તો જાણવાનું કે પ્રભુ છે તે અઘૌકિક સિંધુ અથવા
 સાગર રૂપ છે અને ગોપીજન પ્રેમની નદી રૂપ છે એવી ઉપમા રાસ
 પંચાધ્યાયીમાં નંદદાસજીએ આપેલી છે તે વિષે રાસ પંચાધ્યાયીમાં
 નંદદાસજીએ કહેલ છે કે—

(આય ઉમંગસોં મિલિ રંગીલી ગોપ વધુ અસા ॥ નંદ સુવન
 સુંદર સાગર સોં પ્રેમ નદી જ્ય) અર્થ રંગીલી એવી ગોપીજનો
 ઉમંગથી આવીને પ્રભુને એવી રીતે મળી કે નંદરાયજના પુત્ર રૂપ
 સુંદર સાગરની સાથે પ્રેમની નદી મળે તેમ મળી તો આ કીર્તનની
 સમાપ્તિમાં તેજ અલિપ્રાય લખેલો છે કે (સરિતા સિંધુ મિલી
 પરાનંદ લયો એક રસ તેહ) એટલે સરિતા સાગરમાં મળીને તેના
 રસમાં એક રસ થઈ જાય તેમ આ લક્ષ્મી કહે છે કે મારો સ્નેહ પ્રભુમાં
 જઈ મળીને એક રસ થઈ ગયો છે.

